

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИЯ

(маърузалар матни)

**«УМУМИЙ ПЕДАГОГИКА ВА
ПСИХОЛОГИЯ» КАФЕДРАСИ**

Тузувчи:

Н.Т. Ходжиматова

Такризчи:

Пед.фан.номзоди,
Б.Э.Каюмов

Кафедранинг 2003 йил октябр 2-йигилишида тасдиқланган

АНГРЕН - 2005

СЎЗ БОШИ

Жамиятимиз тарафидан туб ўзгаришлар юз бермоқдаки ХХІ аср бошида Республикамиз тарихи лавҳасидан бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамиятни барпо этиш даври босқичи бўлиб ўрин олмоқда.

Ўзбек моделининг бош стратегик йўналишларини амалга оширишда маънавий- маърифий йўналишлар, унинг асосий вазифалари муҳим роль ўйнайди. Ушбу долзарб масалани ҳаётга тадбиқ этишимизда Ижтимоий психология фанининг ўзига хос ўрни бор. Айнан, бўлғуси педагог кадрлар узлуксиз таълим тизимида шахсни ижтимоийлашув жараёнини ташкил этишда замонавий психология фани мазмуни билан илмий-назарий, амалий жихатдан эгаллаш ҳамда эркин шахс, унинг демократик муносабатларини таркиб топтиришда марказий ўринни эгаллайди. Ушбу Ижтимоий психология курси Умумий психология фанининг таркибий қисми бўлиб, 16 соат маъруза, 20 соат семинар машғулотини ташкил этиш мўлжалланган.

Маъруза матнини тузишда Олий таълим ДТС га асосланди ва В.Каримова, А.В.Петровский, Андрейваларнинг дарслик ва қўлланмаларидан кенг ўринда фойдаланилди. Ҳар бир маъруза матнлари назарот билан яқунланади. Ушбу саволлар ДТС доирасида белгиланган бўлиб талабалар ўзлаштиришини коррекциялашда ва педагогнинг таълим жараёнини самарадорлигини аниқлашга ёрдам беради.

Ижтимоий психология фанидан рейтинг мезони

Маъруза –18 соат

Семинар –20 соат

ОБ - 12,6 балл

ЖБ –14 балл

ЯБ –11,4 балл

Энг юқори балл –38 балл

Саралаш балл –21,3 балл

Баҳолаш мезони –21,3-26,9 гача уч баҳо. 27,0-32,6 гача тўрт баҳо. 32,7-38,0 гача беш баҳо

1-2 ОБ- 12,6 баллдан 1,8 балл талабанинг машғулотда катнашиши, маъруза матнлари билан ишлаш малакаси, фаоллиги баҳоланади

10,8 балл тест ва ёзма ишга берилган жавобларнинг илмий, мантикий жихатдан ёритилишига берилади .

I- ОБ Тест-3,0 балл ёзма-1,8 балл.

II- ОБ Тест-3,6 ёзма –2,4 балл

ЖБ-14,0 балл Ушбу балл 20 соатлик семинар машгулотида тупланади. Талаба хар бир машгулотда 1,4 баллдан (максимал) таълим мазмунини узлаштириши лозим . Бунда куйидаги мезонлар оркали бахоланади .

1. Давомат-0,2 балл
2. Конспект-0,4 балл
3. Фаоллиги-0,6 балл
4. Адабиёт билан ишлаш-0,2 балл

ЯБ-11,4 балл Таянч тушунчаларга асосланган ёзма иш. Талаба берилган якуний саволларга илмий фактларга асосланиб мазмунан кенг жавоб бериши шарт.

№	МАЪРУЗА МАВЗУ	Соат	Семинар соатлари
1	Ижтимоий психологиянинг тарихи хозирги даврда тутган урни, предмети вазифалари	2	2
2	Хозирги замон ижтимоий психологиясининг методологик муаммолари ва методлари	2	2
3	Кичик гурухлар психологияси		
4.	Оилада узаро ижтимоий муносабатларнинг психологик муаммолари	4	4
5	Шахслараро муносабатлар тизимида шахсни ривожланиш муаммоси	2	4
6	Шахслараро муносабатлар тизимида «Укитувчи-укувчи, укувчи-укувчи» муносабатлари.	2	2
7	Педагогик жамоада узаро муносабатларни иж-й психологик муаммолари.	2	2
8.	Иж-й психологияда таълим ва тарбия муаммолари	2	2
	ЖАМИ	18	20

1. МАВЗУ: Ижтимоий психология фанининг вужудга келиши, предмети ва вазифаси.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Ижтимоий психология фанининг вужудга келиши, предмети, вазифаси, методларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева. «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67. 46-55 б.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т., 1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. Шихерев П.Н. «Современная социальная психология». США-М, 1979.
7. «Социальная психология: история, теория эмпирические исследование». Под.ред. Е.С.Кузымина., В.Е.Семенова. Л., ЛГУ, 1979.

РЕЖА:

1. Ижтимоий психология фанининг мустакил фан сифатида вужудга келиши ва ривожланиши.
2. Ижтимоий психологиянинг предмети ва вазифалари.
3. Методологик муаммо ва илмий тадқиқот методлари.
4. Ижтимоий психология илмий тадқиқотларни узига хос хусусиятлари.
5. Мавзунинг баёни.

Маъруза матни.

Хар қандай ижтимоий воқеалик узининг психологик характериға эға. Ижтимоий қонуниятлар кишиларнинг фаолиятидан ташқарида вужудға қелмайди, балки уларнинг онғи ва иродаси таъсирида вужудға қелади. Иккинчи томондан эса кишилар биргаликдаги меҳнатлари жараёнида бир-бирлари билан узиға хос тарзда муносабатға қирадилар. Мулоқатға қиришади ва узаро таъсир утқазади. Уларни психологик билимларсиз таҳлил қилиб бўлмайди. Ижтимоий психология фани ижтимоий ва психологик билимларни бир-бириға «қушилиши» натижасида вужудға қелган, яъни ижтимоий жараёнларни онғли, тартибли равишда бошқариш эҳтиёжи ушиб борди. Унинг мустакил фан сифатида

ривожланиши ва вужудга келиши тарихи жуда узок даврни уз ичига олади. 1-боскич 20-йилларни, 2-боскич 50-йилларни охирлари 60-йилларнинг бошларида.

50-йилларнинг охири 60-йилларнинг бошларида ижтимоий психологиянинг предмети хакидаги карашлар мукамаллашди. А.Г.Ковалёв «Вестник ЛГУ» журналида 2 та савол: 1. Ижтимоий психология фанини предметини уни вазифалари билан мослиги нуктаи назаридан; 2. Ижтимоий психологияни психология билан узаро муносабати ва социологияни бошка фанлар билан муносабатини масаласини аниклашни таклиф килди.

Ижтимоий психологияни предмети бу-шахс психологиясида психологик хусусиятларини, сифатларини, хислатларини, жамоадаги урнини, типологиясини, шахсий жамоадаги мавкеини, мулокат системасидаги шахслараро муносабатларини урганади.

Ижтимоий психология фанини вазифаси: шахслараро муносабатлар, коммуникатив жараёнлар, лидерлик, уюшчоклик-ходисаларини урганади.

Брейнсторнинг тадқиқоти, айниқса 50-йилларда Америка ва Франция давлатларида турли технологик муаммоларни хал қилишда кенг қулланилган ва унинг натижалари қуплаб мақола ва китобларга умумлаштирилган.

Жамиятни инсонлар ташкил этади. Унинг таракқиёти ва маънавий бойлиги ана шу инсонлар уртасида юзага келадиган узаро муносабатларнинг табиатига, улар амалга оширадиган ижтимоий ҳамкорлик фаолиятининг мазмунига боғлиқ. Хар бир инсон жамиятда яшар экан у унда узига хос урин ва мавке эгаллашга интилади.

Инсонлар уртасидаги узаро муносабатларни ҳамда хар бир шахснинг жамоадаги урни ва унинг турлича ижтимоий муносабатлари табиатни урганувчи бир қатор ижтимоий фанлар мавжуд бўлиб, уларнинг орасида ижтимоий психология алоҳида урин эгаллайди.

Ижтимоий психология-шахснинг ижтимоий гуруҳ аъзоси сифатидаги фаолияти ва ҳуққ атвори қонуниятлари ҳамда гуруҳларнинг психологик хусусиятларини урганувчи фандир. Ижтимоий психология одамларнинг жамиятда ҳамкорликдаги иш фаолиятлари жараёни давомида уларда ҳосил бўладиган тасаввурлар, фикрлар, эътиқотлар, гоялар, хис-туйғулар, қечинмалар турли ҳуққ-атвор шакллариини тушунтириб беради.

Ижтимоий психология бир қатор ижтимоий фанлар билан узвий боғлиқ. Улар қаторига социология, педагогика, фалсафа, умумий психология ва шу қаби фанларни қиритиш мумкин. Социология ижтимоий гуруҳий индивидуал қадриятлар ва нормаларнинг табиати ҳамда қарқтерини урганади. Ижтимоий психология улар шаклланишиининг аниқ хусусиятлари ҳамда у яшайдиган макро ва микро муҳитнинг таъсири ҳисобга олинади. Социология шахс ижтимоий фаоллигининг манбаларини тушунтириб берса ижтимоий психология эса бу фаоллиқнинг намоён бўлиш қонуниятларини ва йулларини тадқиқ қилади ва бу фаоллиқ тулик амалга ошишининг шароитларини аниқлашга ёрдам беради.

Педагогикада қулга қиритилган тажрибадан фойдаланар экан, ижтимоий психология, шахс ва жамоага тарбиявий таъсир қурсатиш самарадорлигини ошириш, таълим тарбия жараёнини такомиллаштириш

йулларини очиб беради. Ижтимоий психология педагогларни жамоалар, уларда шахслараро муносабатларни психологик таҳлил қилишнинг илмий усуллари билан қуроллантиради ва бу орқали энг муҳим масала янги инсонни шакллантириш вазифасини ҳал қилишга ёрдамлашади. Шундай қилиб, ижтимоий психология кишиларнинг турли ҳилдаги гуруҳлар хусусан оила, мактаб, уқув ва педагогик жамоалардаги мулоқат ва узаро таъсир жараёнида вужудга келадиган муносабатларни урганади.

Ижтимоий психология ва ижтимоий фаолият билан шугулланувчи фанларнинг асосий вазифаси баркамол авлод тарбиясини таъминловчи барча маънавий ва руҳий муносабатлар моҳиятини уларни бошқаришнинг энг самарали усулларини ҳаётга тадбиқ этишдир. Бу уринда айниқса ижтимоий тафаккурнинг янги дунёқараш ва муносабатларнинг шаклланишини. Инсоннинг узига ва узгларга таъсир этиш механизмларини урганиш энг долзарб масалалардандир.

Ижтимоий психологиянинг бўлимлари қуйидагилардан иборат:

1. Ижтимоий гуруҳлар ва уларнинг психологик хусусиятларини урганиш.
2. Шахс психологияси.
3. Кишиларнинг биргаликдаги фаолиятларида амалга ошириладиган узаро таъсир ва мулоқат жараёнлари қонуниятларини урганиш.
4. Турли ҳил жамоалардаги шахслараро муносабатлар.

Ҳар бир шахс ҳамиша маълум ижтимоий гуруҳлар доирасида фаолият қурсатади. Бу унинг оиласи, меҳнат жамоаси қуча қуйда норасмий гуруҳдаги дустлари доирасида узини тутиш, ҳулқ-атвори, мавқеи, унга узига ҳос гуруҳий таъсирлар, гуруҳдаги шахслараро мослик, лидерлик, гуруҳий таъсирга берилувчанлик қаби қатор ҳодисаларни урганиш ижтимоий психологиянинг муҳим соҳаларидан биридир. Ижтимоий психология урганадиган энг муҳим масалалардан бири муомаладир. Бугунги кунда ижтимоий психологиянинг предмети ва унинг доирасида утқизиладиган барча тадқиқотларнинг умумий объекти ҳам муомаладир. Унинг инсон ҳаётида тутган урнини аниқлаш, турли ижтимоий ҳил фаолиятлар шароитида самара берадиган муомала турлари ва услубларини ёритиш, унинг соф психологик механизмларини тадқиқ этиш фаннинг энг тадқиқий йуналишларидандир.

Инсоният тарихини урганар эканмиз мутафакирлар олимлар, алломалар ижтимоий психологик ҳодисалар билан жуда қизиққанликларининг гувоҳи бўламиз. Лекин улар бу ҳодисаларни уз даври руҳида, уз назарий ва ижтимоий қарашлари доирасида тушунтиришга уринганлар. Платон узининг «Давлат ва қонунлар» деб аталган диалогларида шахснинг жамият билан алоқалари масаласига тухталиб, жамият индивидга нисбатан узгармас бир бирлики, унинг таракқиёти жамият ривожланиши қонуниятларига бўйсинади, деган фикрни билдирган. Улардан кейинги янги давр файласуфлари Гоббс, Локк, Руссо, Гегель, шарқ файласуфларидан Беруний, Фаробийлар ҳам барча асосларида шахс ва жамият қарама қаршилиқларини илмий асосда шарҳлашга уриндилар, лекин ҳеч қайсиси бу муоммони ижтимоий психологик муоммо даражасига қутара олмади. Социологиянинг асосчилари ҳисобланган Конт, Гербер, Спенсер ва бошқалар жамиятдаги

ижтимоий ходисаларни урганиш учун албатта, узига хос, айрим психологик ҳолатларни урганмок лозим деган фикрни исбот килдилар.

Ижтимоий психологиянинг уч назарий манбаи:

1. Халқлар психологияси-ижтимоий психологик назария сифатида 19-асрнинг урталарида Германияда шаклланди. Ундаги асосий назарий фикр шундан иборат эдики, айрим индивидлардан юкори турадиган рух мавжуд бўлиб, бу рух узидан ҳам юкори турадиган илохий яхлитликка бўйсинади. Бу яхлитлик халқ ёки миллатдир. Халқлар психологиясининг вазифаси халқ руҳи моҳиятини урганиш, халқ руҳияти қонуниятларини очиш, халқ психологиясига оид бўлган узига хос хусусиятларнинг пайдо бўлиши ва йуқолишини тушунтириб беришдир.

2. Омма психологияси пайдо бўлишига тарихий асос ишчилар синфининг пайдо бўлиши ва Европада ишчилар ҳаракатининг оммавий тус олиши бўлди. Оммавий ходисаларни урганиш натижасида 1890 йилда Габриел Тарднинг «Таклид қилиш қонунлари» деб аталган биринчи китоби чиқди. Бу китобда Францияда руҳ бераётган оммавий ходисаларни, шу ходисаларда иштирок этаётганларнинг ҳулқ-атворини таклид қилиш орқали тушунтиради.

3. Ижтимоий ҳулқ-атвор инстинктлар назарияси. Бу назария 20-асрнинг бошида Англияда шаклланди. Унинг асосчиси инглиз психологи Уильям Макдугалл бўлиб, у узининг 1908 йилда ёзган «Ижтимоий психологияга қириш» китобидаги инсон ҳулқ-атворининг мотиви ёки уни ҳаракатга келтирувчи қуч инстинктлардир деб ёзган. Кейинчалик у инстинкт тушунчаси билан бирга лаёқат, интилиш, ибораларини ҳам ишлата бошлади. Унинг фикрича ҳулқ-атворни таъминловчи нарса тугма психофизиологик тайёргарлик ҳолати бўлиб у наслдан наслга узатилади.

Собик иттифок Ҷумҳуриятларида биринчи навбатда русияда ижтимоий психология 20-йиллардан бошлаб ривожлана бошланди. Бу борада рус ижтимоий психологиясининг асосчиси В.М.Бехтеревни қурсатиш мумкин. У узининг рефлексалогия назарияси доирасида шахс ҳулқ-атворининг мотивларини тушунтиришга уринган. Унинг фикрича, барча онгли ва онгсиз жараёнлар ташки ҳулқ-атвор ҳаракатларида ифодаланади, шунинг учун ҳам ташки ҳаракатларни, қилиқларни нутқни, товушни урганиш орқали шахснинг узини ва бу ҳаракатларнинг сабабларини урганиш мумкин.

Ижтимоий психология охириги йилларда психология фанининг етакчи соҳаларидан бирига айланди. Г.М.Андреева. А.А.Бадалёв. Е.С.Кузмин, Б.Д.Паригин. Е.В.Шороховалар томонидан қупгина тадқиқотлар утқазилди.

Республикамізда ижтимоий психология билан профессорлар Г.Б.Шоумаров, В.М.Каримова ва Н.Согинов ҳамда бошқа психологлар шугулланишмокда. Ижтимоий психология тадқиқотлар марказида шахс ва жамоа муаммолари, у билан боғлиқ бўлган жамоадаги индивидларнинг узаро таъсири шахснинг меҳнат ва укув фаолиятида шаклланиши механизмлари, гуруҳ ва жамоалар җипслигини ошириш йулларини излашга бағишланган муҳим масалалар турибди.

Таянч тушунчалар: шахс, ижтимоий гуруҳ, омма психологияси, халк психологияси, инстинкт.

Назорат саволлари:

1. Ижтимоий психологияни урганишнинг ахамияти?
2. Ижтимоий психологияни бошқа фанлар тизимида тутган урни?
3. Ижтимоий психологиянинг предмети ва вазифаси?
4. Ижтимоий психологияга доир дастлабки асарлар?

2. МАВЗУ: Хозирги замон ижтимоий психология фанининг методологик муаммолари ва методлари.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Хозирги замон ижтимоий психология фанининг методологик муаммолари ва методларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева. «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67.46-55 б.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т., 1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. Андреева Г.М. «Актуальные проблемы социальной психологии». М., МГУ, 1988. 432 б.
7. Асмолов А.Г. «Личность как предмет психологического исследования». М., Педагогика, 1984.

РЕЖА:

1. Ижтимоий психология фанининг методологик муаммолари.
2. Ижтимоий психологик тадқиқотларга қўйиладиган асосий методологик талаблар.
3. Ижтимоий психологиянинг асосий методлари.
4. Мавзунинг баёни.

«Методология» тушунчасининг мохияти нимада? Бу тушунчани турли назарий карашлардаги олимлар турлича шархлайдилар ва тушунадилар. Масалан, америкалик психологлар методология деганда, тадқиқот жараёнида ишлатиладиган барча тадқиқот услублари ва техник жараёнларни тушунадилар. Лекин методология тушунчаси аслида услублар йигиндисидан кенгрок тушунчадир. Хозирги замон Европа мамлакатларидаги олимлар, хусусан рус олимлари фандаги методология деганда: ушбу фан фалсафий асослари ва назарий қонуниятларидан келиб чиқадиган билимлар билан текширишнинг конкрет усуллари мажмуасини тушунадилар. Яъни «методология» тушунчаси конкрет методлар ёки техник усуллар тушунчаларидан кенгрокдир.

Ижтимоий психология тадқиқотларнинг методологик муаммоларига қўйидагилар киради.

1. Эмприк маълумотлар муаммоси, яъни қай турдаги маълумотларни ижтимоий психологик маълумотлар сифатида қабул қилиш мумкин. Хар қандай тадқиқотчи иш бошламай туриб, аввало нимани эмприк бирлик қилиб олишини аниқ тасаввур қилиш ва назарий жихатлари тугрисида тасаввурга эга бўлиши керак.

2. У ёки бу ижтимоий психологик назария асосида қонуниятлар яратиш ва илмий тахминлар қилиш муаммоси. Илмий тадқиқот бошлашдан олдин тадқиқотчи маълум тахминлар юритади, лекин шу тахминларни аниқ чиқиши уша муаммо бўйича пишиқ пухта назариянинг бор-йўқлигига бевосита боғлиқ. Шунинг учун ҳам қўпинча фан соҳасига эндиgina қадам қўйган ёш тадқиқотчилар гипотезалар-тахминан баён этишга қийналадилар, чунки ижтимоий психологияда айниятлар айрим алоҳида тадқиқотлардан умумий хулоса олиш орқали тузилмайди, яъни дедуктив усул хар доим ҳам қўл келавермайди.

3. Ижтимоий-психологик маълумотларнинг сифати масаласи, яъни қандай маълумотларни сифатли, ишонарли деб аташ мумкинлиги масаласидир.

Ижтимоий психологик маълумотларнинг ишончлилиги. Сифат гап кетганда аввало тадқиқотчининг тадқиқот объектини қанчалик тўғри танлагани ҳамда тўплаган маълумотларнинг ишончлилигини қандай усуллар билан текширганлиги назарда тутилади.

Ижтимоий психологиянинг методологик муаммолари асосан 3 тахлил даражасига боғлиқ ҳисобланади. Собик совет психологиясида бу тахлил даражалари сифатида қўйидагилар қабул қилинган:

1. Умумий методология.

Бунда фалсафий қонуниятлар ва қонуниятларнинг жамият-фан таракқиётидаги тўтган урни қўриб утилади.

2. Хусусий методология. Бу ҳам умум фалсафий қарашлардан келиб чиққан ҳолда конкрет фанга тегишли (ижтимоий-психологик) методология асослари қўриб чиқилади.

3. Конкрет методлар йигиндиси (кузатиш, анкета, тест методлари).

Ижтимоий психология тадқиқотларига қуйиладиган асосий методологик талаблар. Ижтимоий-психологик тадқиқот утказиш натижасида кулга киритилган ахборот қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1. Ишончлилиқ.
2. Асослилиқ ёки валидлиқ.
3. Аниқлиқ.

Ижтимоий психологик тадқиқотдан олинган ахборотнинг ишончлилиги қайта текшириш утказилганда ҳам бир хил маълумотлар тупланиши, турли тадқиқотчилар томонидан бир хил натижаларини кулга киритиш. Асослилиқ ёки валидлиқ-аввалом бор тадқиқотчи қўлайдиган воситанинг хусусиятлари ва бу воситанинг айнан тадқиқотчини қизиқтираётган урганилаётган объектнинг айнан зарур хусусиятларни аниқлаш имконига эгаллиги билан белгиланади.

Ижтимоий психологик ахборотнинг аниқлиги тадқиқотчи томонидан қўлланилаётган методикаларни уни қизиқтираётган мослиги билан белгиланади.

Хар қандай ижтимоий-психологик тадқиқот, объектини урганиш дастурини тузишдан бошланади. Бу дастур уз ичига назарий ва амалий вазифаларни тадқиқот утказиш жараёни ва техник воситалари, тадқиқот тахмини, методикаларини аниқлаш репрезентатив текширилувчиларни танлашни олади. Тадқиқот тахмини-тадқиқотчи томонидан илгари суриладиган илмий фараз. Бу тахмин утказиладиган тадқиқот натижасида исбот қилинади.

Тадқиқот методи — бу тадқиқотчини қизиқтирган ахборотни кулга киритиш йули воситаси.

Тадқиқот методикаси — бу турли жараёнлар ва уларни хусусиятлари тугрисидаги зарур ахборотни кулга киритиш учун ишлатиладиган конкрет усул ва воситалар мажмуидир. Ижтимоий психологик тадқиқот дастури пилотаж текширув утказилгандан кейин аниқланиб конкретлаштириб олинади. Пилатаж тадқиқот бош йуналишни асосий тадқиқот методлари ва уни ташкил қилиш принципларини белгилаб олишни таъминлайди. У тадқиқот утказиш вақти, жойи, вазиятини текшириб қуриш имконини беради. Пилатаж эксперимент давомида тадқиқотчи томонидан тадқиқот утказиладиган текширилувчилар сони ва хусусиятлари аниқланади.

Танлаб олинган текширилувчилар — бу барча индивидлар ичидан тадқиқот учун танлаб олинган индивидлар.

Тадқиқот методларини тугри танлашда пилотаж — синов тадқиқоти утказишнинг ахамияти катта. Бунда уша гипотезаларнинг қанчалик асослигини ҳам методикани айнан мақсадга мувофиқлигини ҳам текширилувчилар объектнинг тугри танланганлигини маълумотларнинг турғунлиги, ишончлилигини ҳам текшириб олиш мумкин.

Асосий тадқиқот утказилгандан сунг текширувчи туплаган маълумотларнинг асослилиги яъни танлаган услубининг айнан шу сифатларни текширишга қаратилганлигини уларнинг тургунлигини, яъни ҳар қандай шароитда ҳам, шу ҳилдаги маълумот тупланишини ва маълумотларнинг аниқлигини, яъни танланган услуб мақсадга мувофиқлигини исботлаб бориши керак.

Ижтимоий психологияда қулланиладиган методлар психологиянинг бошқа тармоқларида ишлатиладиган методларидан номи билан ҳамда мақсадларига қура фарқ қилмасда ижтимоий психологик тадқиқотдаги услублар узига ҳос хусусиятларга ҳамда қуринишларга эга. Ижтимоий психология асосий методлари қуйидагилардан иборат.

1. Кузатиш методи – узига ҳос ижтимоий шароитларда, узига ҳос вазиятларда ва маълум гуруҳларда ишлатилади. Бунда тадқиқотчи нимани кузатиш, қандай йул билан кузатиш қанча вақт давом этишини олдиндан белгилаб олгандан сунг илмий тадқиқотни бошлайди бунинг учун қуйидаги қоидаларга риоя қилиши зарур. А) Кузатиш мақсадининг аниқ булиши. Б) Илмий мақсадларга мос қелиши. В) Кузатиш шаклини танлаш ва натижаларни қайд этиш усуллари ишлаб чиқиш. Г) Маълум режа асосида мутасил кузатув олиб бориш. Д) Олинган натижаларнинг асослилиги ва ишончилигини бошқа усуллар ёрдамида текшириб қуриш. Кузатишнинг бир неча турлари фарқланади: қушилиб кузатиш, ташқи кузатиш, очик кузатиш, ёпик кузатиш, табиий кузатиш, лаборатория кузатиш.

2. Хужжатларни урганиш методи. Бу метод социология фанидан қириб қелган ижтимоий фаолиятнинг маҳсулини урганишга қаратилган булиб тупланган маълумотларнинг ишончилиги, математика ва статистика методлари ёрдамида қайта ишлаш имкониятининг мавжудлиги сабабли маълум афзалликларига эга. Хужжат деганда оғзаки (сузланган нутқ матнлари, суҳбатларнинг ёзиб олинган қисмлари бевосита мулоқат) ёки ёзма (расмий хужжатлар газета, адабиёт материаллари, мақолалар) ҳолда тавсия этилган маълумотлар назарда тутилади. Бу методнинг асосчилари америкалик социологлар Х.Лассуэлл ва Б.Берельсонлардир. Улар «ҳақиқий» америкалик номли газетанинг қундалиқ чиқишларини контент-анализ (маънавий ҳам сифат, миқдорий жиҳатдан, гоё, фикр тушунчаларини анализ қилиш) қилиб уларни фашистик йуналишдаги газета эканлигини исбот қилишган ва унинг чиқишини таъқиқлашга эришган. Контент анализ тадқиқотчидан қатта укувни талаб қилади чунки 1 мақддани тушуниш маҳорати булиши керак.

3. Суроқ методи. Ижтимоий психологик тадқиқотларда қенг қулланилади, айниқса анкета суроғи ва интервью методлари. Суроғи методи тадқиқотчи билан текширилувчининг бевосита-суҳбат, интервью ёки билвосита-анкета мулоқати туфайли маълумотлар туплаш усулидир.

4. Анкета методи. Анкета саволларига қура очик ва ёпик турларга булинади. Очик анкетада текширилувчи уз фикрини билганича баён этиши мумкин.

Ёпик анкетада саволларнинг жавоблари берилган бўлиб, текширилувчи узига маъкул булган жавобни белгилаши мумкин.

5. Ижтимоий-психологик тестлар. Тестлар 20-30 йилларда пайдо булган. Тестлар оркали шахснинг хусусиятлари, билиш даражалари урганилади.

6. Ижтимоий психологик эксперимент – бу ижтимоий ходисаларни максадида текширилувчи билан текширувчи уртасидаги максадга қаратилган мулоқатдир. Эксперимент табиий ва лаборатория шароитидаги эксперимент методларига бўлинади. Таъқсperimentга рус педагоги А.Макаренконинг жамоанинг шаклланиши ва уни уюштириш борасида олиб борган тадқиқотларни олиш мумкин. Америкалик психолог М.Шериф эса гуруҳлараро муносабатларга феноменларни табиий шароитда режа асосида текширган. Лаборатория эксперименти махсус шароитларда, махсус хоналарда, керакли асбоб-ускуналар ёрдамида утқазилади. Биринчи бўлиб рус олими Бехтерев утқазган. У махсус асбоблар ёрдамида идрокнинг аниқлигини хотиранинг сифатини. Кузатувчанлик хусусиятларини яққа ва тупшароитида солиштириб урганади. Лаборатория эксперименти кейинчалик Ананьев Б.Г., Кузмин Е.С., Мерлин В.С. ва бошқалар томонидан такомиллаштирилди ва бу ижтимоий психологияда аппаратура услуби деб қулланилади.

Махсус асбоб-ускуналар ёрдамида гуруҳ аъзоларида ишонувчанлик-конформизм ходисаларини, узаро муносабатлардаги хусусиятларни урганиш мумкин. Роршахнинг «Сиёх доғлари» проектив усули. Бу доғлар икки томондан симметрик шаклда берилган 10 хил доғлардан иборат бўлиб, ҳар бир доғ ҳар хил бўёкли фонда курсатилади. Текширилувчидан ҳар бир доғнинг нимани эслаётганлигини айтиш суралади. Унинг огзидан чиққан сузлар ассоцияларга қараб уларни контент-анализ қилиб шахснинг хусусиятлари ҳақида ҳулоса қилинади. «Тугалланмаган ҳикоялар» қабн усуллар. С.Розенцвейнинг расмли ассоциялар усули. Шундай қилиб, ижтимоий психология ҳозирги қунда жуда қуп методларга эга.

Таянч тушунчалар: Методология, метод, валидлик, қузатиш методи, эксперимент, ҳужжатларни урганиш методи, анкета методи. Назорат саволлари:

1. Методология тушунчасининг моҳияти нима?
2. Ижтимоий психологияда методологик муаммолар ва талаблар нималардан иборат?
3. Қандай асосий методларни биласиз?

3 МАВЗУ: Қичик ва қатта гуруҳлар психологияси.

МАВЗУНИНГ МАҚСАДИ: Қичик ва қатта гуруҳлар психологиясини урганиш.

МЕТОДИҚ ТАЪМИНОТ: Қурғазмали қуроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева. «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67. 46-55 б.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т.,1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. Каринеге Д. «Как завоёвывать друзей и оказывать влияние на людей». Пер.с анг М., «Прогресс», 1990.712 б.
7. Коломинский Я.В. «Психология взаимоотношения в малых группах». М., БГУ, 1976.351 б.

РЕЖА:

1. Ижтимоий психологияда гурух муаммоси.
2. Катта ижтимоий гурухларнинг психологик тавсифномаси.
3. Ижтимоий психологияда кичик гурухларнинг умумий муаммолари.
4. Кичик гурухлардаги динамик жараён.
5. Хулоса.
6. Мавзунинг баёни.

Кириш.

Хар бир шахс уз фаолиятини турли гурухлар шароитида ёки турли гурухлар таъсирида оширади. Чунки жамиятдан четда колган ёки инсонлар гурухига умуман кушилмайдиган индивиднинг узи йук киши жамиятда яшар экан, у доимо турли инсонлар билан мулокатда узаро таъсирда булади, бу мулокат жараёнлари эса доимо кишилар гурухида руй беради. Шунинг учун ҳам гурухлар муаммоси, уни урганиш ва гурухларнинг шаклланишига оид илмий хулосалар чикариш ижтимоий психологиянинг асосий мавзуларидан ва муаммоларидан биридир.

Гурух: одамларнинг биргаликдаги фаолият мазмуни ёки мулокатда булиш характери каби катор белгиларига асосланган ижтимоий жамоа. Кичик гурух аъзолари биргаликдаги фаолият билан шугулланувчи ва бевосита шахслар орасида муносабатда булувчи кишилар гурухи. Шунингдек, гурухлар катта ва шартли гурухларга булинади. Катта гурухлар-социал умумийликни ташкил киладиган реал гурухлар шаклида булади. Шунингдек, катта гурухлар баъзи бир белгилари (синфий, жинсий, миллий ёки ва бошка белгиларга) биноан ажратиладиган ва бирлаштирилладиган шартли гурухлар шаклида булиши ҳам мумкин.

Кичик гурухлардаги динамик жараёнлар, маълумки гурухга тупланган кишилар уртасида доимий мулокат ва муносабатлар мавжуд буладики, улардан мазмуни ва йуналишига кура, узига хос социал психологик мухит шаклланди. Бу мухит гурухдан тараккиётини ҳам, унинг турли жараёнларини

хам белгилайди. Гурухнинг динамик жараёнлари деганда аввало ундан шакилланма жараёни, лидерлар ва гурухда турли қарорларни ҳосил қилиш жараёни гурухдан ҳар бир шахсга таъсири қабилар тушунилади. Гурух жамият эҳтиёжлари ва ижтимоий талаблар асосида пайдо бўлади. Психологик томони ҳар бир нормал инсонга мулоқатга бўлган эҳтиёж ҳамда турли ҳаёт вазифаларида узининг ижтимоий ҳимояда сезиш эҳтиёжи борки, бу нарса турли кичик жамоаларда уларни билимини такозо этади. Ташки конформизм-индивид гурух фикрига номигагина қушилади, аслида гурух руҳан қарши туради. Ички конформизм-индивид гурух фикрига тулик қушилади. Ана шундай вазиятларда гурух ва индивид орасида зиддият пайдо бўлмайди. Негативизм-ҳар қандай вазиятда индивиднинг гурух фикрига қарши туриши узица муваққил фикр ва мавқеини намоён қилишидир. Агар арилиш гурухларда узаро муносабатлар нисбатан бевосита бўлса, жамоада эса гуруҳий жараёнлар бевосита рўй беради ва даражалар иерархиясини ҳосил қилади.

Ҳар бир шахс уз фаолиятини турли гурухлар шароитида ёки турли гурухлар таъсирида амалга оширилади. Чунки жамиятдан четда қолган ёки инсонлар гуруҳига умуман қушилмайдиган индивиднинг узи йук, киши жамиятда яшар экан у доимо турли инсонлар билан мулоқатда узаро таъсирда бўлади. Бу мулоқат жараёнлари эса, доимо кишилар гуруҳида бўлади. Шунинг учун ҳам гурухлар муаммоси, уни урганиш ва гурухларнинг шаклланишига оид илмий ҳулосалар чиқариш ижтимоий психологиянинг асосий мавзуларидан ва муаммоларидан биридир.

Психология маънода гурух-бу белгилар, умумий фаолият, мулоқат ҳамда мақсад асосида бирлашган кишилар уюшмасидир. Демак, одамлар гуруҳи ташкил топиши учун албатта қандайдир умумий мақсад ёки тилақлар, умумий белгилар бўлиши шарт. Гуруҳни алоҳида шахслар ташкил қилади, лекин ҳар бир гурух психологияси уни ташкил этувчи алоҳида шахслар психологиясидан фарқ қилади ва узица хос қонуниятларга бўйсинади.

Гурухларнинг турлари қуп. Шунинг учун ҳам уларни турли психолог олимлар турлич классификация қиладилар. Андреева ҳар қандай кишилар гуруҳини аввало шартли ва реал гурухларга бўлади. Реал гурухлар аниқ таъдқиқот мақсадларда тупланган лаборатория типидаги ҳамда табиий гурухларга бўлинади. Қонкрет фаолият ва одамларнинг табиий эҳтиёжлари асосида ташкил топадиган бундай гурухларнинг узи кишиларнинг сонига қараб қатта-кичик гурухларга бўлинади. Қатта гурухлар уни ташкил этувчиларнинг мақсадлари фазовий жойлашишлари психологик хусусиятларига қараб уюшган ва уюшмаган турларга бўлинади. Кичик гурухлар эса уз навбатида энди шаклланаётган диффуз ҳамда тараккиётнинг юксак поғонасига қутарила оладиган жамоа турларига бўлинади.

Қатта гурухлар кишиларнинг шундай бирлашмаларини, ундаги одамлар сони қупчиликни ташкил этиб, маълум синфий, илмий, ирқий, қасбий белгилар уларнинг шу гуруҳга мансублигини таъминлайди. Бу ҳилдаги қатта гурухларга қорҳонанинг меҳнат жамоаси ёки уқитувчи жамоаларини қиритиш мумкин. Қатта гуруҳни ташкил этувчилар сони қуп

сонли булганлиги ва улар хулк-атворини белгиловчи хусусиятларнинг узига хослиги туфайли ижтимоий психологияда олимлар купинча кичик гурухларда иш олиб боришни афзал курадилар. Лекин катта гурухдаги кишилар уюшмасининг психологиясини билиш жуда катта тарбиявий ва сиёсий мафкуравий ахамиятга эга.

Ижтимоий психологияда катта гурухлар ичида этник гурухлар психологияси, яъни этнопсихология буйича купрок тадқиқотлар утказилган. Шунинг учун ҳам катта гурухлар ичида миллий гурухларга купрок эътибор берилди. Бунинг боиси шуки, Узбекистонда бу соҳада айрим тадқиқотларнинг утказилганлиги, лекин улар куп холларда миллий психология даражасига олиб чиқилмаганлигидадир.

Савол: Миллий психология нима ва уни қандай қилиб урганиш мумкин? Бу ҳозирда яъни мустақил Узбекистон шароитида. Купгина тадқиқотчиларни қизиқтираётган масаладир. Чунки давр этнопсихологиядан шундай маълумотлар қутмоқдаки, у фақатгина миллий онгга таллуқли булган ҳозирги ва утмишдаги ҳолатни эмас, балки миллатнинг эртанги кунини, унинг онги қайси томонга узғаришни, миллатлараро содир булаётган жараёнларни билиш лозим.

Этнопсихология-бу психологиянинг шундай тармоғи, у айрим миллатлар психологиясидан ташқари, турли халқлар психологиясини, кичик миллий гурухларни ҳам урганади. Бу борадаги биринчи илмий тадқиқотларни В.Вундт бошлаб берган эди. Унинг фикрича, этник гурухлар психологиясини урганиш учун уларнинг тилини одатларини ва ана шу халқларда кенг тарқалган афсоналарни урганиш керак. Бундан кейинги даврда утказилган тадқиқотлардан бири бизнинг улқамизда утказилган булиб, уни утқизишдан мақсад Л.С.Виготскийнинг маданий-тарихий ёндашув гоёсини текшириш эди. Тадқиқот асосан уз-узини анализ қилиш методи ёрдамида утказилган булиб, аёлларга турли саволлар орқали уз шахсига хос хусусиятларни, узидаги етакчи сифатларни аниқлаш ва баъзи психологик ҳолатларга баҳо бериш топшириғи берилди. Жавобларнинг сифати тулиқлиғи аёлларнинг билим савиясига ва ижтимоийлоқалар тизимида тутган урнига боғлиқ булиб қикди.

Рус тадқиқотчиси Г.У.Кцосванинг ёзишича бу ерда турт гурухли методларни курсатиш мумкин..

1. шкалани улқов методлари.
2. кузатиш ва сурок методлари.
3. проектив методлари

4. шахснинг алоҳида сифатларни аниқлашга қаратилган тестлар. Масалан, К.Дейкер ва Н.Фрейдларнинг миллий характер хусусиятларини урганишга қаратилган тестлари. Улар асосан шахснинг таъсирчанлиғи ва хиссий реакцияларини урганади. Бундан ташқари, шу гурух тестларга алоҳида интеллектни текширувчи, маънавий дунёқарабини урганиш, адолат хиссини аниқлаш, бадий дид тестлари қиради.

Кичик гурухлар муаммоси ижтимоий психологияда энг яхши ишлаган ва куплаб илмий тадқиқот утказилган объектлардандир. Бу анъана америкада асримиз бошида утказилган ва куплаб экспериментал тадқиқотлардан

бошланган булиб, уларда олимлар олдига куйилган асосий муаммо шу эдики, индивид якка холда яхши ишлайдими ёки гуруҳда яхшироқ самара берадими, бошқа одамларнинг ёнида булиши унинг фаолиятига қандай таъсир курсатади олинган маълумотлар шуни курсатадики, бошқалар билан ҳамкорликда булган индивид фаолиятининг тезлиги ошади, лекин ҳаракатлар сифати анча пасайиши аниқланди.

Бундай маълумотлар америкалик Н.Триплетт, немис олими А.Майёр, В.Мёде, рус олими В.М.Бектеревларнинг тадқиқотларида қайд этилади.

Биринчидан, кичик гуруҳларнинг ҳажми, уни ташкил этувчи шахслар сони хусусида шундай фикрга келиндик кичик гуруҳ «диада» 2 кишидан тортиб, то мактаб шароитида 30-40 кишигача деб қабул қилинди 2 кишилик гуруҳ дейилганда, аввало оила-янги шаклланган оила купроқ назарда тутилади.

Иккинчи, гуруҳнинг улчами қанчалик катта булса, унинг алоҳида олинган шахслар учун кадрсизланиб бориш ҳавфи кучаяди, яъни шахснинг қучилиқдан иборат гуруҳдан узини тортиш ва унинг нормаларини бузишга мойиллиги ортиб боради.

Учинчидан, гуруҳнинг ҳажми кичиклашиб борган сари шахслараро узаро муносабатлар таранглашиб боради. Чунки шахсларнинг бир-бирлари олдида маъсулиятларнинг ошиши яқиндан билишлари уларнинг уртасидаги алоқаларда доимо аниқлик булишини талаб қилади.

Туртинчидан, агар гуруҳ аъзоларининг сони тоқ булса улар уртасидаги узаро муносабатлар жуфт булган ҳолдагина анча яхши булади. Шундан булса керак бошқарув психологиясида одамларни бирон нимага сайлашда ва умуман расмий танловларда гуруҳдаги одамлар сони тоқ олинади.

Бешинчидан, шахснинг гуруҳ тайзикага берилиши ва буйсиниши ҳам гуруҳ аъзоларини сонига боғлиқ. Гуруҳ сони 4-5 киши булгунча унинг таъсири кучая боради. Лекин ундан ортиб кетган таъсирчанлик қамайиб боради.

Кичик гуруҳлар ҳамиша боғланган умумийлик булиб унга қирувчи шахсларнинг узаро биргаликдаги реал ҳаракати ва улар уртасидаги реал узаро муносабатлар билан боғлангандир. Кичик гуруҳлар расмий ва норасмий турларга булинади. Бундай булинишни америкалик олим Э.Мэйо тақлиф этган эди. Расмий гуруҳга мисол қилиб ҳар қандай биргаликдаги фаолият мақсадлари асосида шаклланган жамоаларни ишлаб чиқариш бригадаси, талабалар гуруҳи, синф қувчилари, педагогик жамоа ва бошқаларни қиритиш мумкин. Демак расмий гуруҳлар юридик жихатдан қайд этилган ҳуқуқ ва бурчларга норматив асосида урнатилган тузилишга сайлаб қуйилган раҳбарликга эга булади. Норасмий гуруҳлар асосан стихияли тарзида аниқ мақсадсиз тарқиб топади қупинча норасмий гуруҳ расмий гуруҳ тарқибда ташкил топади ва уларни бошқариш олдиндан белгиланган булмаё одамлар ичидан у ёки бу шахсий сифатлари туфайли ажралиб чиққан аъзолар норасмий раҳбарлик ролини бажаришлари мумкин.

Бундан ташқари ижтимоий психологияда референт гуруҳ тушунчаси ҳам бор. Бу тушунчани фанга биринчи марта америкалик тадқиқотчи

Г.Хаймен томонидан 1942 йил киритилган эди.У уз тадқиқотларида шуни исбот қилдики маълум бўлишича гуруҳ аъзолари учун шу гуруҳ ичида шундай шахслар гуруҳи мавжуд бўлиб у уз ҳаракатлари ва фикрлари йуналишларида уша гуруҳ аъзоларига эргашиш уларни танқидсиз қабул қилишга мойил бўлишади. Шундай шахслар гуруҳи референт гуруҳ номини олган. Маълумки гуруҳда тупланган кишилар уртасида доимий мулоқат ва муносабатлар мавжуд бўладики, уларни мазмуни ва йуналишига қура узига ҳос ижтимоий психологик муҳит шаклланади. Гуруҳ ҷамият эҳтиёжлари ва ижтимоий талаблар асосида пайдо бўлади. Масалан синф ҷамоаси доимо болаларнинг туғилишини ривожланиши ва уларнинг мактабларда таълим олишлари кераклиги учун пайдо бўлади. Бу масаланинг ижтимоий томони. Психологик томони эса, у одамларнинг нима учун ҷамоаларда ишлаши одамлар ичида бўлиши билан боғлиқ ҳар бир нормал инсонда мулоқатда бўлган эҳтиёж ҳамда турли ҳаётӣ вазиятларда узини ижтимоий ҳимояда сезиш эҳтиёжи борки бу нарса турли кичик ҷамоаларда уларни бўлишини такозо этади. Гуруҳ уз аъзоларига маълум тарзда таъсир қурсатади. Бу ҳодиса психологияда конформизм деб аталади. Гуруҳ фикрига ҳаракатига қушилиш турли шаклларда бўлиши мумкин.

1. Ташки конформлилик-индивид гуруҳ фикрига номигагина қушилади аслида руҳан у гуруҳга қарши туради.
2. Ички конформлилик индивид гуруҳ фикрига тула қушилади ва руҳан қабул қилади.

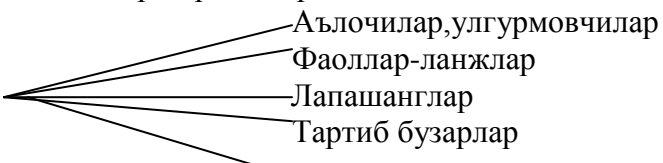
Негативизм бу индивиднинг ҳар қандай шароитда ҳам гуруҳ фикрига қарши туриши узига мустақил фикр мавқеини намоён қилишидир. Гуруҳдаги яна бир жараён бу гуруҳнинг уюшқоклиги муаммосидир. Гуруҳ аъзоларининг бир-бирларини яхши билишлари дунёқарашлари ҳаётӣ принциплари, қадриятларини яхши тасаввур қилишлари уюшқоклигининг биринчи омилдир. Асосий омил бу уша гуруҳни бирлаштириб турган фпаолият мақсадларини унинг йуналиши ва мазмунини билишдаги гоёвий бирликдир. Шартли гуруҳ одамларнинг айрим белгилари (ёши, касби)га қараб гуруҳга бирлашуви.

Ҷамоа-мақсадлари ҷамият мақсадларига мос келадиган умумий фпаолият билан бирлашган одамлар гуруҳи. Ҷамоанинг неғизи умумий фикр мақсад ва ишлаб чиқаришга таълуқли қарорларни шакллантирувчи ҷамоа аъзолари. Гуруҳнинг ҳар бир аъзоси узининг ишчанлик ва шахсий фазилатларига, уз статусига, яъни унинг гуруҳда тутган урни ҳуқуқлари бурчларига гуруҳ томонидан тан олиниши мумкин бўлган фазилатлари хизматлари ёки гуруҳ томонидан тан олинмаслиги мумкин бўлган нуфузига биноан шахслараро муносабат системасида муайян мавқеига эга бўлади.

Уқувчилар.

1. Спортчи-донг таратган машҳур эътиборли.
2. Аълочи-ҷамоатчи.
3. Ҳазилқаш, дилқаш, қулдиришга уста.
4. Ҷиддий, самимий, суҳбатдош.
5. Ишонқли, узига ишонадигандек ишониш.
6. Умуман ҳеч нарсани ишониб бўлмайди.

Бу ҳол синфда гуруҳнинг етарли ранг-баранг табақаланишига олиб келади.

Синфда гуруҳлар:

- Аълочилар, улғурмовчилар
- Фаоллар-ланжлар
- Лапашанглар
- Тартиб бузарлар

Энг яхши спортчилар

Психологияда гурух ичидаги табакаланишининг иккита асосий системаси-социометрия ва референтометрия афзал куриш ва танлашлар мавжуд. Шахслараро танлаш социометрия яъни яхши укувчи булиши мумкин лекин уртокларига ёкмаслиги синфдаги энг интизомсизлар сафида булиб ва купчилик учун азиз булиши мумкин. Америкалик психолог Ж.Моренно гурухларда шахслараро афзал куришларни аниклаш усулини ва хиссий афзал куришларни кайд килиш техникасини таклиф килган. Социометрия ёрдамида шахслараро биргаликдаги харакат жараёнида гурух аъзоларида номаён буладиган афзал куришнинг бефарклик ёки хуш курмасликнинг микдорий меъёрини аниклаш мумкин. Танлашда индивидуал афзалликнинг асоси.

1. Шахсий фазилатнинг кайси бирини афзал эканлигини аникланг.
2. Шахсий фазилатларнинг хар бирини нисбий салмогини аниклаш.
3. Шахсий таърифлар гурухни белгилаш имконини беради.

Сабабий мохиятни таъминлаш чогида шахснинг эхтиёжларидан кайси бирининг устун эканлиги хакида хулоса чикарилади. Шерик танлашнинг сабабий мохияти: гурух шаклланишининг дастлабки боскичида; мулжал шахснинг дилкашлигига, ташкаридан караганда ёкимлилиги, кийимнинг хушбичимлилиги.

Субъект узига ва бошка одамларга бахо беришда мезон булиб хизмат киладиган фикрлари ва бахоларини узлаштириш учун индивид томонидан танланадиган одамлар муносабатининг референт доираси ёки референт гурух деб аталади. Индивид узини куршаб турган дунёни факат уртокларини, кадриятли мулжаллари (этикодлари, нуктаи назарлари, уй фикрлари) оркали идрок этиш имкониятига эга булиб колмасдан балки шу туфайли теварак атрофга нисбатан уз муносабатини билиш узини яхшироқ тушуниб етиш ва бахолаш имкониятига эга булади. Референтларнинг афзал куриш фактини аниклашда методик усул референтометрия кулланилади. Бу тезкор ва кулай булиб статусларнинг тузилиши (гурухда кимнинг канакалиги) хакида хамжихатнинг борлиги ёки йуклиги хакида маълумот берилади.

Пешкадамлар. Шахслараро муносабатлар умумий максадларга буйсинтирилган булиб бу жамоага ёрдам булади жипслашади ёки онтогенестик муносабатга киришадиган пешкадамлар-синф жамоасини таркок холатга келтириб куяди. Педагог юкоридаги жараёнларни холатларни тушуниб етса жамоани бирлаштира олади.

Таянч тушунчалар: гурух, кичик гурух, катта гурух, шартли гурух, расмий гурух, норасмий гурух, социометрия, референтометрия методи, референт гурух.

Назорат саволлари:

1. Гурухлар хакидаги тушунча?
2. Жамоа тушунчаси?
3. Социометрия ва референтометрия методи хакида тушунча?
4. Гурухлар муаммоси кимлар томонидан урганилган?

Хулоса.

Гурух аъзоларининг бир-бирини яхши билишлари, бир-бирларининг дунёкарашлари, хаётий принциплари, кадриятларини яхши тасаввур килишлари уюшкокликнинг биринчи омилидир. Иккинчи ва асосий омил-бу уша гурухнинг бирлаштириб турган фаолият максадларини, унинг йуналиши ва мазмунини билишдаги гоёвий бирликдир. Умуман, экспериментал тадкикотларда кайд этилган гурухга оид фикрлардаги умумий уюшкокликка ижобий замин хисобланади.

Гурухлардаги лидерлик ва умумий карорларга келиш хам динамик жараёнларга киради.

4.МАВЗУ: Оилаларда узаро муносабатларнинг ижтимоий психологик муаммолар.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Оилаларда узаро муносабатларнинг ижтимоий муаммоларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П.«Социальная среда и сознание».Я-и,М-67.46-55 б.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т.,1994 «Укитувчи».
1. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. Ковалев С.В. «Психология современной семьи». Кн.для учителя. М., Посвещение 1998. 208 б.
7. Тураева О. «Оилавий муносабатлар психологияси». Т., 1990 й.

РЕЖА:

1. Оила давлатнинг бир булагии сифатида.
2. Оилавий муносабатларнинг турлари.
3. Оиланинг вазибалари.
4. Оилада ота-она ва фарзандларнинг узаро муносабатлари. Ота-оналарнинг установкалари.
5. Оиланинг тарбиявий имкониятлари.
6. Хулоса.
7. Мавзунинг баёни.

Кириш.

Оила ва никох хамма вақт гуманитар фанларни кизиктириб келган соха. Айниқса, бу соханинг ижтимоий психология учун узига хослиги бор. Чунки, ижтимоий психология оилани узига хос ижтимоий гурух сифатида текшириб, унда содир буладиган барча рухий жараёнларни урганади. Республикамизда оила ва никох масалаларига эътиборнинг катталигини хисобга олиб, купчилик тадқиқотчилар уз илмий изланишларини ана шу муаммога бағишлаганлар. /М.Мирхосилов, Г.Б.Шоумаров, М.Расулов, С.Согинов, Махкамова ва бошқалар/. Оилага булган илмий кизикишнинг сабаблари аввало бу объектнинг «нақдлиги» булса, иккинчи томондан, охирги йилларда, хаттоки бизнинг республикамизда хам ажралишларнинг купайганлиги, тугилишнинг шахар ва кишлокларда бир текисда эмаслиги «муаммоли» оилаларнинг купайиб бораётганлиги, оила институтига ёшлар муносабатларининг узгариб бораётганлиги ва бошқалардир.

Оила-турмуш куриш, кариндош-уруғчилик орасидаги кичик гурух. Унинг аёзолари ягона яшаш шароити, узаро ёрдам ва ахлокий жавобгарлик асосида бирлашади.

Оила хар бир аёзосининг шахсий бахт саодатини таъминлаши, давлатнинг жамиятнинг, хар томонлама етук, баркамол шахсни вояга етказиши омилларига,

хусусиятларига эга булиши керак. Оила фаолиятининг мақсади жамиятга молик, социал молик булиш керак. Ижтимоий умуминсоний кадриятлар билан шахсий кадриятлар уйгушлаштирилади. Бу болаларни оилада баркамол шахс сифатида тарбиялаш самарадорлигини булган энг мухим вазифасини амалга оширади. Ижтимоий психология оилани узига хос ижтимоий гурух сифатида текшириб, унда содир буладиган барча рухий жараёнларни урганади. Оилага булган илмий кизиқиш ажралишлар, болаларнинг тугилишини, шахар ва кишлок нотекислиги, «муаммоли» оилаларни купайиб бораётганлиги оила институтларига ёшларни муносабатини узгариб бораётганлиги ва бошка муаммолар.

Оила борасидаги узгаришлар:

1. Оиланинг жамият олдидаги фаолиятини узгариб бориши;
2. Оила аъзоларининг сони ва тугилишнинг камайиши, мураккаб оилали типдан алохида мавжуд булган алохида оилалар типига айланиб бораётганлиги;
3. Оилавий муносабатлар тизимида эр ва хотин фаолиятларининг узгариб, оилавий роллар хақидаги ижтимоий тасаввурларнинг узгариб бораётганлиги;
4. Иктисодий инкирозларнинг оила аъзолари уртасидаги муносабатларга таъсири;
5. Аёллардаги репродуктив установкаларнинг узгариб бораётганлиги кабилар урганилишнинг керак булган муаммолари.

Аёлларнинг ижтимоий меҳнатда бандлиги туфайли уларда, унда хотин кишининг урни, роли хақидаги тасаввурларнинг узгаришининг узи бутун психологияни кайта курилишига олиб келади.

Оила тор маиший тушунча эмас. У ижтимоий жамоада, бинобарин оила жамиятнинг бир булагидир. Уз навбатидан оилалар бирлашиб жамиятни ташкил килади. Оилада ёш авлодни чукур савияли мукамал шахс килиб шакллантиришдек юксак ва маъсулиятли вазифа юклатилган. Дархақиқат инсон шахсини таркиб топтириш оиланинг илк психологик мухитидан бошланади, хусусан боладан характер, ирода, одатлар, феъл-атвор, хулқ, теварак атрофга муносабат этикод карашлар, кизиқишлар вужудга келади. Маълумки оила-бу ижтимоий-тарихий белгига эга булган муайян тузилишли социал гурухнинг куринишидир. Чунончи, унинг аъзоларини кариндош уругчилик, никох, турмуш шароити бирлиги одоб-ахлоқ умумийлиги маънавий эҳтиёжлар мослиги муайян йуналишнинг устиворлиги каби алокалар узаро боглаб туради. Оила мураккаб ижтимоий гурух булиб, (бирламчи деб аталади) идеологик ва психологик муносабатларнинг узвий бирлашуви натижасида вужудга келади. Шу сабабдан турмушдаги ва оила аъзолари муносабатларидаги узгаришлар унинг моддий-маиший, ижтимоий негизи узгаришига бевосита богликдир. Ибтидоий ҳолатлар тартибсиз яшаш ҳукм сурган даврларда оилалар кон-кариндош оила, пуналуал оила, жуфт оила моногам оила шакллари ривожланган. Бунда кон-кариндош оила-оиланинг биринчи боскичи булиб, у узида никохнинг куйидаги гурухларни бугинларга ажратади: оила чегарасидаги барча буви ва бувалар уларнинг фарзандлари, яъни ота-оналар бир-бирларига кариндош булганлиги, кейингиларнинг болалари учинчи бугунга тегишли биринчиларнинг эваралари туртинчи бугунга мансуб, эр-хотинларни ташкил килгангина акс этиради.

Жуфт оила шаклида эркаклар ва аёллар жуфт жуфт булиб яшаганлар. Эркакнинг куп хотинлари булиб, уларнинг орасида «севиклиси» бош хотин ҳисобланган.

Моногам оилада тугилган боланинг отаси аниқ эканлиги моногам оиланинг мазмунини ташкил этади.

Оила ва никох ҳамма вақт ҳам гуманитар фанларни кизиктириб келган, айниқса, бу соҳанинг узига хос ижтимоий психологик томонлари мавжуд булиб, у оиланинг яхлит бир ижтимоий гурух сифатида талкин килиб, унда содир буладиган барча рухий жараёнларни урганади. Республикада оила ва никох масалаларига эътибор юксаклигини ҳисобга олиб, купчилик тадқиқотчилар уз илмий изланишларни ана шу муаммоларга бағишлаганлар (М.Мирхосилов, Г.Б.Шоумаров, М.Расулова, Н.Согинов, О.Мусирмонова, Г.Хамидова,

А.Минавварова ва бошқалар). Оилага нисбатан илмий кизиқишнинг сабаблари, энг кейинги йилларда, хатто республикада ажралишларнинг купайиши, тугилишининг кишлоқ ва шаҳарларда нотекслиги «муаммоли оилаларнинг купайиши», оила институтига ёшлар муносабатларининг узгараётганлиги ва ҳакоза. Халқимизда оила муқаддас даргоҳ ҳисобланади. Бу ХТТА давлат даражасига кутарилиб, 1998 йил республикамизда «Оила йили» деб эълон қилиниши ҳам бу борада мавжуд муаммоларнинг аниқ ечимларини топиш ишини жадаллаштиради. Умуман олганда оила-никоҳ муносабатлари йил сайин узгариб бормоқда. Бу борадаги узгаришларга.

1. оиланинг жамият олдигаги вазифаларнинг узгариб бориши.
2. оиланинг кичрайиши ва унда тугилишнинг камайиши, мураккаб куп авлодли таркибда кам авлодли оилаларга айланаётганлиги.
3. аёллардаги репродуктив ўстановқаларнинг узгариши ва бошқалар.

Оиланинг вазифалари.

- Оиланинг иқтисодий функцияси унинг асосий вазифаларидан биридир.
- Оиланинг репродуктив (жамиятнинг биологик ўзлуксизлигини таъминлаш, болаларни дунёга келтириш) вазифасининг асосий моҳияти инсон наслини давом эттиришдан иборатдир.
- Оиланинг коммуникатив вазифаси, оила аъзоларининг ўзаро мулоқат ва ўзаро тушунишга бўлган эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади.
- Оиланинг рекреатив вазифаси ўзаро жисмоний, моддий-маънавий ва психологик ёрдам қурсатиш.
- Оиланинг фелицитологик вазифаси (италиянча «фелиците»-бахт). Шахсий фаровонликка эришишга интилиш муносабатлар тизимида куп жихатдан ҳали омил бўлиб бормоқда.
- Оиланинг регулятив вазифаси оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни бошқариш тизимини шунингдек, бирламчи ижтимоий назоратни, оилада ўстунлик ва обрўй амалга оширишни ифодалайди.
- Оиланинг релаксация вазифаси-оила аъзоларининг жинсий, эмоционал фаолиятини, рухий-жисмоний қувватини, меҳнат қобилиятини яна қайта тиклаш демакдир.

Оила аъзоларининг ўзаро муомилаларини тадқиқ қилган венгер социология М.Комошли 10-14 ёшдаги мактаб ўқувчиларнинг ўқишга ва меҳнатга бўлган муносабатига бевосита таъсир қилувчи оила муҳити омилларини 4 та гуруҳга ажратади:

1. Ота-оналарнинг жамоатчилик фаолияти (ўларнинг мафкуравий қарашлари ва ишга нисбатан муносабати)
2. Оила ичидаги муносабатлар (ота-она муносабати, буви ва бувага муносабатлари, ака-укалар ва опа-сингилларининг ўзаро муносабатлари).
3. Ота-оналарнинг тарбиявий педагогик фаолияти (ўларнинг тарбиявий муаммолари, кизиқишлари, мактаб билан ҳамкорликлари, ўқувчилар дарс тайёрлашда ота-оналарнинг ёрдами, ўларнинг тарбиявий аҳамияти).
4. Оилада ўқувчининг фаолияти (ўқувчининг қундалиқ тартиб ҳужалиқ ишларидаги муайян мажбуриятлар ва бошқалар).

Шахслараро муносабатларнинг бир неча қуринишлари мавжуд.

А) Оила бошлиги ҳисобланган ота-оналарнинг асосий диққат эътибори ахлоқ нормалари талабларидан келиб чиққан ҳолда фарзандларида ижобий характер ҳислатлари шакиллантириш киритилган.

Б) Оила муносабатларининг яна бир тури «аторитар» деб аталиб бунда ота-онанинг обриси ҳал қилувчи рол уйнайди. Шахслараро тенг ҳуқуқлик эркин ҳатти-ҳаракат қилиш ташаббускорлик уз аҳамиятини йукота бошлайди. Ота-она томонидан тарбиявий таъсир утқазилшнинг асосий методи-жазолаш ҳисобланади. Бирок онда сонда рағбатлантириш методларидан фойдаланганда ҳам у болага маънавий озуқа бермайди.

В) Оиладаги муносабатларининг яна бир тури «аторитар» деб аталиб ундан ота-онанинг обриси ҳал қилувчи рол уйнайди. Шахслараро тенг ҳуқуқлик эркин ҳатти ҳаракат қилиш ташаббускорлик уз аҳамиятини бошлайди. Ота-она томонидан тарбиявий таъсир утқазилшнинг асосий методи-жазолаш ҳисобланади. Бирок онда сонда рағбатлантириш методларидан фойдаланилганда ҳам у болага маънавий озуқа бермайди.

Г) Оиладаги муносабатларнинг аралаш ёки қорилма тойифасида оила аъзолари уртасида буладиган муносабатлари аксарият ҳолларда угит насиҳат ахлокий суҳбат йул-йурик қурсатиш билан боғланиб кетади. Бундай ота-онанинг фарзандлари билан мулоқоти эрдан ва ботиниб фикир юритишдан узок булганлиги сабабли юмор ҳиссига бефарқлик, уз-узани қулга олмаслик, маъсулиятсизлик зуриқиш ҳолатини ҳис қилмаслик сингари характер ҳисларини таркиб топтиради.

Д) Оиладаги муносабатлар аноморал муносабатлар булиб, бундай тоифа ажралиш даражасига етиб борган бола оилавий низо манбаи деб тушунувчи «бола» баҳонаси туфайли қил устида турган ичувчи алкоголь ёки гиёҳвандлар қиради.

Е) Оиладаги турмуш муносабат ичида «либерал» тоифа ҳам булиб оила даврасида мурасасоз қунгилчан булишлик ташки қуринишдан илик психологик иқлимни қурухий мосликни узида акс этиргандек булиб туюлади, мурасасозлик таъсирида ёки авлод характерида мунофиқлик юзламачилик қелишувчилик таркиб топиши мумкин. Тенг ҳуқуқли оила аъзолари узаро ва итифок булиб турмуш қечиришлари учун қексалар руҳияти эр-хотин руҳияти ва маънавиятидан турли ёшдаги угил-қизларнинг рухий ҳусусиятларидан муайян қуламда қилимга эга булиши шарт.

Ватанимиз психологлари ва социологларини текширишларига қараганда, оилавий тарбия қамқилиқлари турли туман эканлиги қалиллаб қурсатилган, уларни қелтириб қиқувчи сабаблар ҳамда илдизлар қилиб берилган.

1. болаларга қатталар томонидан диққат эътиборнинг етишмаслиги.
2. фарзандлар билан мулоқатга қиришиш истагининг маъжуд эмаслиги ёки ҳошишининг йуқлиги.
3. ота-оналар билан фарзандлар уртасида узаро тушунишнинг йуқлиги ва унга икки томонлама интилишнинг етишмаслиги.
4. ота-оналарнинг угил ва қизларига нисбатан қупол муомалада булишлари.
5. қур-қуруна оталик ва оналик меҳр муҳаббатнинг ҳуқм суришлилиги ва унинг барқарор аҳамият қасб этмаслиги.
6. оила даврасида муҳитида доимий жанжалларнинг қарор топганлиги ва уларни қамайтириш учун интилишнинг йуқлиги.
7. ота-оналарнинг беқарор ҳис-туйғулари, қайқиятлари уларнинг тартибсиз тасодиқий характерга эга булишлиги.
8. ота-оналарнинг шахсий қизикишларининг узаро мос тушмаслиги ва тубдан бир-бирига қарама-қаршилиги.
9. ота-оналарнинг қилим савиялари ва мақаний даражаларининг паст эканлиги ва ҳоқазолар.

Алломақаримиз таъқидлаганларидек инсонни тарбиялашлардаги энг асосидаги йул эътиқодлар, ишонтириш йули билангина таъсир этиш мумкин.

Таянч тушунчалар: оила, оилавий турмуш муносабатлари аномарал, аралаш, либерал.

Назорат саволлар:

1. Оила деганда нимани тушунаси?
2. Оиланинг вазифаси нимадан иборат?
3. Шахслараро муносабатларнинг кандай куринишлари мавжуд?
4. Оила тарбиясидан ота-она уртасидаги бирлик, умумийлик мавжудлиги?

Хулоса.

Оилавий муносабатлар соҳасидаги алоҳида тадбикий тармок бу ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашдир. Бу иш бизнинг улкамизда ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, янгилик билан эскилик карама-карши келаётган шароитда, айниқса муҳимдир. Усмирлик ва успиринлик йилларда шаклланадиган аттракция ходисаси, яъни шахсларнинг бир-бирига эмоционал боғланишлари-дустлик, севги хисларини тарбиялаш, ана шундай тарбияга шарт-шароитлар яратиш бизнинг Урта Осиё шароитларимизда янги ва келажаги порлок соҳалардан биридир. Шу ишларни амалга оширишда мактаб психологиялари, педагоглар ижтимоий психологлар ҳамкорликда ишласалар, олинган хулоса ва натижаларни ҳаётга тадбик этса бўлади.

5-МАВЗУ: ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИДА ШАХСНИ РИВОЖЛАНИШ МУАММОСИ.

II. МАКСАД. Шахслараро муносабатлар тизимида шахсни ривожлантириш муаммоларини урганиш.

III-МЕТОД ТАЪМИНОТ. Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР.

1. Гозман Л.Я. «Психология эмоциональных отношений». – М.: Изд.-во МГУ 1987 г.-176 стр.
2. Андреева «Социология психология».
3. Буюева Л.Т. «Социология среда и сознание я-и» М. 67-46-55 стр.
4. Каримова В. «Ижтимоий психология асослари». Т-1994 й. «Укутувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».

IV. Р Е Ж А .

1. Ижтимоий психологияда шахс муаммоси.
2. Ижтимоий психологияда шахслараро муносабатлар ва шахс.
3. Шахснинг ижтимоийлашуви.

4. Шахслараро муносабатлар ва ижтимоий установкалар.
5. Хулоса.
6. Мавзунинг баёни.

К И Р И Ш .

Мулокат жараёнининг ҳам, гурухий жараёнларининг ҳам эгаси-субъекти ҳамда объекти аслида алохида шахс, конкрет оламдир. Шунинг учун ҳам ижтимоий психология алохида шахс муаммосини ҳам урганадики, уни уша турли ижтимоий жараёнларнинг иштирокчиси ва фаол амалга оширувчиси деган нуктаи назардан текширади. Маълумки, шахс муаммоси умумий психологияда ҳам ёш психологияси ва педагогик психологияда ҳам, дифференциал, ҳукукий психология ва психологиянинг катор махсус бўлимларидан ҳам урганилади.

ШАХС – бу ижтимоий муносабатларга қирувчи онгли фаол, юритувчи, фаол фаолият билан шугулланувчи бетакрор одам. Шахслараро муносабатларда мулокат жараёнини эгаси ҳам, объекти ҳам субъекти конкрет одам ҳисобланади.

Ижтимоий психология шахснинг ҳулк атворини қандай қонуниятларига бўйсунганини, мулокат системасида олган таъмирини унинг олдида қандай акс топишини урганади. Ижтимоий установка объектга ва конкрет вазиятга боғлиқ.

ЭТНИК СТЕРЕОЦИТЛАР – айни вазиятларда шаклланган образлар узок муддатли хотирада сақланиб у ёки бу вазиятларда оқтуаллашади, жонланади.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ – бу индивиднинг ижтимоий муҳитга қушилиши, ижтимоий таъсирларни узига сингдириш ва актив равишда мулокат системасига қириб бориши жараёнидир.

I-босқич: Бола тугилгандан меҳнат фаолиятини бошлагунча бўлган даврни уз ичига олади.

II-босқич: Меҳнат фаолияти даври (инсоннинг етуклик даври).

III-босқич: Меҳнат фаолиятидан кейинги, қарилик даври.

Ижтимоий психология шахс ҳулк атворининг мативлари сифатида ижтимоий установкаларини урганади. Ижтимоий установка шахс ҳулк атворининг ички англанилмаган ёки қисман англанилган мативларга қиради. Шаклланган ижтимоий установканинг ҳаёт мобайнида узғариши мумкинлиги муҳим ижтимоий психологик аҳамиятга эгадир. Америкалик олим Холланд фикрича, ижтимоий установка урганиш, йули билан узғариши мумкин. Яъни укувчилардаги турли равишда уз установкаларини узгартириши шартдир. Акс ҳолда номуносивблик принципига қура шахслараро низо ёки қелишмовчилик пайдо бўлиши муқаррардир.

Ижтимоий психология аввало бирор гуруҳнинг аъзоси ҳисобланган шахс ҳулк-атвори қандай қонуниятларга бўйсунганини, шахснинг мулокатлар системасидан олган таъсирларини талқин қилиб беради ва унинг онгида қандай акс этишини урганиб, бу қабил муаммоларни ечишда ёрдам беради.

Мулокат жараёнининг ҳам, гурухий жараёнларнинг ҳам эгаси-субъекти ҳамда аслида алохида шахс, конкрет оламдир. Шунинг учун ҳам ижтимоий психология алохида шахс муоммасини ҳам урганади ва уни уша турли ижтимоий жараёнларнинг иштирокчиси ва фаол амалга оширувчиси деган нуктаи назардан текширади.

Шахс муоммасига ижтимоий-психологик ёндашишнинг узига ҳослиги шундаки, у турли гуруҳлар билан бўладиган турли шаклдаги узаро муносабатларнинг оқибати

сифатида каралади. Ижтимоий психология аввало бирор гурухнинг аъзоси ҳисобланган шахс ҳулк-атвори кандай қонуниятларга бўйсинишини, унинг мулокатга таъсири онгида кандай акс топишини урганади. Шахс ҳулк-атворини бошқариш механизмларини ишлаб чиқиш ижтимоий психологиянинг асосий вазифасидан биридир.

Шахсга ижтимоий-психологик ёндашиш, уни маълум гурухларнинг аъзоси, конкрет шароитда узига ухшаш шахслар билан мулокатга киришувчи конкрет одам деб тушунишдир.

Шахс социализацияси-«шахс тараккиёти» ёки тарбияси тушунчалари билан синоним.

Социализация-бу индивиднинг ижтимоий муҳитга қушилиши, ижтимоий таъсирларни узига сингдиришни ва актив равишда мулокат системасига кириб бориш жараёнидир. Бу жараён икки томонлама бўлиб: бир томондан шахс актив равишда қабул қилади, иккинчи томондан эса, уларни ҳаётда ўз ҳулк-атворлари, муносабатларида намоён этади. Бу жараён нормал индивидда таббӣй тарзда рӯй беради, чунки индивид шахс бўлишга эҳтиёж ҳамда шахс бўлишида имконият ва зарурият бордир. Шунинг учун ҳам бола тугилиб, ижтимоий муҳитга қушилган ондан бошлаб, ундаги шахс бўлишга интилишни, ундаги шаклланиш жараёнини кузатиш мумкин. Шахснинг шаклланиши асосан ўч соҳада амалга оширилади.

Фаолият соҳаси, яъни умри мобайнида шахс турли фаолиятларга бевосита ёки билвосита жалб этилган бўлиб, бу жараёнда фаолият кенгайиб, бойиб бораверади.

1. Мулокат соҳаси, айниқса мактабгача ёш давридаги ва усмирлик даврларидаги мулокат системалари болада бир канча ижтимоий психологик ҳислатларни пайдо қиладики, бунинг натижасида ў фаол ҳаётӣй мавқега эга бўлади, жамиятда ўз ўрнини тасаввур қилишга эришади.
2. Ўз-ўзини англаш соҳаси, яъни «мен»лигини бошқалардан ажрата олиш, узига мустақил ҳаракат қилиш. Мустақил фикр юрита олиш қобилиятини англаш, сунгра эса, ўз-ўзини баҳолаш, англаш, назорат қилиш хусусиятлари ривожланадики, ўлар ҳам фаол шахс психологиясининг тарқибӣй қисми ҳисобланади.

Умумӣй психологияда ва психологиянинг бошқа тармоқларида ўтқазилган илмӣй изланишлар натижасида асосан кандай шахсни «ижобӣй» деб аташ мумкин деган саволга қисман жавоб топилган. Масалан А.В.Петровский ана шундай сифатларнинг бир ярим мингга яқинини аниқлаган, лекин ўша сифатларнинг шаклланишига замин бўладиган гурухлар ҳақида шу пайтгача фанда аниқ маълумотлар йўқ.

Ижтимоий психологияда ана шу масала кичик гурухлар доирасида қисман ҳал қилинган ҳолос. А.В.Петровский шахснинг гурухга кириб кетиш омилини ўрганган. Я.Л.Коломинский эса ҳар бир гурухнинг «ўз қиёфаси» бўлиб, ў шахс тараккиётига таъсир қурсатади деган гоъни илгари суради. В.С.Мерлин ҳам ҳар бир жамоадаги шахслараро муносабатлар шу гурух аъзоларида айрим, шу гурухгагина ҳос бўлган фазилатларни тарбиялайди деб ёзган эди. Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда шахсни тушуниш ўчун унинг реал гурухларини ўрганиш, ў ердаги ўстун мулокат типларини аниқлаш ва анализ қилиш, гурух аъзолари ўчун қимлар ҳақиқӣй обрўга эга эканлигини билиш муҳимдир, деган нуқтаи-назар асосида қатор тадқиқот ишлари амалга оширилмоқда. Шахсни баҳолашнинг асосӣй мезонларидан бири унинг жамоа ишига қушилган ўлушидир, лекин бу ўлушни унинг ўз меҳнат жамоасидаги ўрни, амали ёки ўмуман қилган ишлари билан баҳолаб бўлмайди. Чунки унинг ҳақиқӣй ўлуши кандайлигини ўша жамоадаги ишининг самарадорлигига қушган ҳиссасидангина қелтириб чиқариш лозим. Шу нарса диққатга сазоворки гурух аъзолари ҳар бир шахсни ўша ўлушига қараб баҳолайдилар ва ўнга маълум муносабатда бўладилар. Ана ўша баҳолаш меёри ҳар бир жамоада ўзгача бўлиб ўша гурухда шаклланган нормалар тизимини ҳосил қилади. Жамоа ёки гурух томонидан берилган баҳолар шахс ўчун аҳамиятли бўлиб, ў «мен» образи орқали ўзида қерақли фазилатларни ривожлантиришдан манфатдордир.

Демак шахснинг узи хакидаги бахоси гурухнинг у хакидаги ва бошка шахслар хакидаги бахоларга бевосита боглик булиб, у гурух билан жанжаллашиб колмаслик, зиддиятли вазиятларга тушиб колмаслик учун жамоатчилик бахосини кадрлайди. Гурух фикрини кадрлаш турли типли гурухларда турлича булади. Масалан, эндигина шаклланган гурух ёки жамоага аъзо булиб келган одам учун унинг бахоси унчалик ахамиятли эмас, лекин бу гурух жамоа даражасигача юкланган шахслараро муносабатларнинг маълум тузими шаклланган гурух уюшчок булса, бундай гурухнинг бахоси билан хар бир шахс хисоблашади ва уни кадрлайди. Хар бир гурухда аъзоларни бирлаштириб турган умумий фаолият максадларини хар бир шахс онгига тугри етказиш ва узаро муносабатлар тизимини яхшилаб, хар бир шахснинг бир-бирларини яхши билишлари ва бир-бирларини тугри бахолашларига алохида эътиборни каратиш лозим. Бу нарса шахсда шаклланажак ижобий сифатларнинг асосидир. Шахс социализацияси бола тугилганидан бошланса, 1-боскич меҳнат фаолиятигача булган боскич булиб, унга боланинг мактабгача ёш даври ва укиш йиллари киради. Бу даврдаги социализациянинг ахамияти ва узига хослиги шундаки бу даврда асосан ташки ижтимоий муҳит ижтимоий таъсирлар фаол равишда онгга сингдирилади, мустакил ҳаётга тайёргарлик борасида муҳим боскич утилади. 2-боскич меҳнат фаолияти даври бу давр одамнинг етуклик йиллари билан боглик булиб аввалги даврларда сингдирилган ижтимоий таъсирларни бевосита фаол фаолиятда шахслараро муносабатлар системасида намоён этади. Касбга эга булиб аник ҳаёт йулини танлаган, турмуш куриб келгуси авлодни тарбиялаётган шахсда намоён буладиган барча ижтимоий фазилатлар шу даврнинг маҳсулидир.

3-боскич меҳнат фаолиятидан кейинги давр булиб бунга асосан фаол меҳнат фаолиятидан, сунг қарилик гаштини сураётганлар киради. Ортирилган тажриба бошқаларга узатилади. Шахс тузилишида ҳам хусусий узгаришлар юз беради. Социализация жараёни руй берадиган шароити муассасалар – оила болалар муассасалари, мактаб, укув даргоҳлари, меҳнат жамоалари. Ижтимоий муҳитнинг таъсири хулқ атворда бевосита намоён булади. У ёки бу хулқ атворнинг сабаби унинг мотивидир.

Ижтимоий установка шахс хулқ атворининг ички англамаган ёки қисман англаган мотивларга киради. Масалан, бир кишига бадиий адабиётдан айнан бир гуруҳ асарлар ёқади. Ижтимоий установка шахсдаги англамаган муносабатларга ухшайди. Ижтимоий установка тушунчасида муносабатлар ҳам шахсий маъно, бахолар системаси ҳам, билимлар ҳам уз ифодасини топади.

Ижтимоий установка объектга ҳамда конкрет вазиятга боглиқдир. Этник стереотиплар-айни вазиятларда шаклланган образлари узок муддатли хотирада сакланиб у ёки бу вазиятларда актуаллашади жонланади. Ижтимоий установка муаммоси гарбда айниқса АКШ да хар тарафлама чуқур урганилган муаммолардан хисобланади. Америкалик олимлар унинг шахснинг аввалги ҳаётий тажрибасига ундаги ижтимоий таъсавурларга боглиқлигини урганиб шахс хулқ атворини турли шароитларда бошқарувчи механизм эканлигини исбот қилдилар (У.Томмас, Ф.Знанетский, Г.Олпарт, Лаппер ва бошқалар) ижтимоий установкани бир суз билан-«аттитюд» сузи билан ифодаляйдилар. 1942 йил М.Смит аттитюднинг 3 компонентлик структураси ишлаб чиқилган.

Ижтимоий установкакарга хос булган умумий қонуниятлардан яна бири узок муддатли хотира билан боглиқлигидир. Айна вазиятларда шаклланган образлар узок муддатли хотирада сакланиб у ёки бу вазиятда актуаллашади. Шаклланган ижтимоий установканинг ҳаёт мобайнида узгариш мумкинлиги муҳим ижтимоий психологик ахамиятга эгадир. Америкалик олим Ховланд фикрича, ижтимоий установка ургатиш йули билан узгариш мумкин яъни укувчилардаги турли установкакарни узгартириш учун рағбатлантириш лозим. Икки шахс ёки шахс билан гурухнинг установкакари мос келмай қолган шароитда эса томонлардан бири онгли равишда уз установкакарини узгартириши шартдир. Акс ҳолда номутаносиблик принципига қура шахслараро низо ёки қелишмовчилик пайдо булиши муқарардир. Шахс социализация жараёнида турли установкакарини руёбга чиқариш шароитида фаоллик қурсатади. Хар бир шахсда узига

хос тарзда дунёни, одамларни идрок килиш ва тушуниш қобилияти борки, улар мулоқат жараёнида қамроқ хатоларга йул қуйишини таъминлайди. Масалан, босиклик. Мулоҳазалилик узгаларнинг ички дунёсини гаплари, хатти-харакатларига қараб билиш қобилияти ва бошқалар шулар жумласидандир. Шу фазилатларни қанчалик намоён эта олишга қараб шахс типлари фаркланади.

1. Экстроверт ёки интроверт типлар. Бу типлар мулоқатга қириша олиш «саънатига» қура фаркланадилар.

2. Мойил ёки риглд тип. Бу шахс типлари мулоқатга қиришиш мезонига қура фаркланади.

3. Доминант ва тобе тип.

Таянч тушунчалар: шахс ижтимоийлашуви. Социализация, ижтимоий установка, шахс ривожланиши, экстроверт ва интроверт тип, риглд тип, доминант тип, тобе тип.

Назорат саволлари:

1. Ижтимоий муносабатда шахс тушунчаси ва шахс муаммоси.
2. Шахсинг ижтимоийлашуви ҳақида тушунча.
3. Ижтимоий установка нима?

6-МАВЗУ: ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИДА «УКИТУВЧИ-УКУВЧИ» «УКУВЧИ-УКИТУВЧИ» МУНОСАБАТЛАРИ.

МАКСАД: Шахслараро муносабатлари тизимида «укитувчи-укувчи» «укувчи-укитувчи» муносабатларини психологик асосларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ. Қурғазмали қуруллар, саволномалар туплами.

А Д А Б И Ё Т Л А Р

1. Петровякий А.В. «Социальная психология».
2. Андреева «Социальная психология».
3. Андреева Г.М. «Актуальные проблемы социальной психологии ».
4. Қаримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
5. Бодалев А.А. «Восприятие и понимание человека человеком»-М., 1982.
6. Аникеева Н.П. «Жамоада рухий муҳит» 159-206 бетлар.

Р Е Ж А.

1. Болалар гуруҳининг шаклланишидаги шахслараро муносабатларнинг ижтимоий тарихий табиати.
2. Укувчиларни уйин орқали мулоқатга ургатиш усуллари.

3. Болалар ва усмирлар жамоасининг шаклланишида педагог шахсининг роли.

Тарбиячи, уkitувчи, бошлик учун турли гуруҳларда шахслараро муносабатларнинг ижобий кечишига гуруҳнинг ҳар бир аъзосида жавобгарлик ҳиссини шакллантириш кийинчилик тугдиради, чунки уша гуруҳларни ташкил этган ҳар бир шахснинг узиға ҳос индивидуаллиги, бошқарувчи ҳақидаги улар тасаввурининг ҳар хиллиги ва гуруҳларда норасмий лидерларнинг борлиги бошликдан одамлар билан ишлаш борасида ҳам тажрибанинг, ҳам психологик ғаҳм-ғаросатнинг ва сабр-токатнинг булишини талаб килади. Шунинг учун ҳам кундалик ҳаётимизда, ҳам илмий адабиётларда тез-тез ёнма-ён ишлатиладиган «лидер» ва «бошлик» тушунчаларининг психологик мазмунларини анализ килиб чикиш мақсадға мувофиқдир.

Бола гуруҳининг шаклланишида шахслараро муносабатларнинг ижтимоий тарихий табиати шундаки ҳар бир конкрет гуруҳлардаги шахслараро муносабатлар жамият ривожидидаги вазият шарт-шароитлар билан узаро боглик булиб, у турли ёш даврларда узиға ҳос равишда кечади кайтарилмайди. Шахслараро муносабатларнинг узиға ҳос хусусиятлари, гуруҳдаги шахслараро муносабатларнинг табиати:

1. Жамиятнинг ривожланиш боскичлари билан шартлангандир.
2. Бирғаликдаги умумий фаолият билан боглик булиб, бу ҳар кандай тарихий боскичда гуруҳлардаги шахслараро муносабатларни асоси ҳисобланади. Уларни тузилишини белгилайди.
3. Гуруҳлардаги шахслараро муносабатларнинг хусусиятлари унинг ривожланиш даражасиға, табиатиға, ижтимоий психологик хусусиятларига ва индивидларға таъсир этиш даражасиға боглик.

Актив бирғаликдаги фаолият ва узаро мулокат жараёнида шахснинг ижтимоий психологик фазилатлари шаклланади. Шунинг учун оилада богча, мактаб, меҳнат жамоаларида бунга эътибор берилиши лозим. (Талабалар учун 5-дакикали аклий ҳужум методи асосида психологик фазилатлар ва уларни шакллантиришда «Ким жавобгар» саволи асосида мунозара утказиш).

Шахслараро муносабатлар боланинг, унинг шахсға айланиб ва мукамаллашиб боришиға бевосита таъсир этади. Катта ёшдаги кишилар билан узаро муносабатларға жалб этилган бола даставвал улар фаоллиги, объекти тарзида лекин унга катта ёшдагилар унинг ривожланишидаги етакчи омил сифатида тавсия киладиган уша фаолият таркибини узаро муносабатларнинг субъекти, яъни иштирокчисига айланади.

Бола гуруҳининг шаклланишида шахслараро муносабатларнинг ижтимоий-тарихий табиати шундаки, ҳар бир конкрет гуруҳдаги шахслараро муносабатлар жамоа ривожидидаги вазият шарт-шароитлар билан узаро боглик булиб, у турли ёш даврларда узиға ҳос равишда кечади ва кайтарилмайди. Ҳар кандай жамоани шакллантиришда жамоа аъзоларининг рухий маданиятини шакллантириш катта аҳамият касб этади. Шу мақсадда укувчиларға уларнинг инсоний мулокат, инсон шахси, бир-бирини баҳолаш хусусиятлари тугрисидаги мулоҳазаларни рағбатлантирувчи аҳборотни бериш зарур. Рухий маданиятға ургатишни усмирлик ёшидан бошлаш керак, чунки уз шахси ҳақидаги аҳборотға катъий эҳтиёж худди шу даврда вужудға келади. Усмирликда узининг «Мен» ни хусусида зиддиятли кечинмалар бошланади. Илк ёшлик пайтида уз рухий ҳолати ҳақидаги ҳаёл суриш кучайган, мулокат жуда аҳамиятли ва гоят танлаб утказиладиган ёшда инсон шахси ва шахслараро мулокат тугрисидаги аҳборот ҳам зарурдир.

Болалар ва усмирларнинг ижтимоий эҳтиёжларидан бири-бу мулокатга булган эҳтиёждир. Фаол биргаликдаги фаолият ва узаро мулокат жараёнида шахснинг ижтимоий психологик фазилатлари шаклланади. Мулокат одамларнинг биргаликдаги фаолиятлари эҳтиёжидан келиб чикадиган турли фаолликлари мобайнида узаро муносабатларга киришиш жараёнидир. Т.Шибутани: Агар одам озгина булса, ҳам узини англаса, демак у, узига курсатма бера олади. Бошқалар билан мулокатнинг меъёрини ва характерици белгилайди.

Т.М.Андреева: «Мулокатнинг тузилиши хакида»;

1. Мулокатнинг коммуникатив томони билимлар, маълумотлар, алмашинувидир.
2. Мулокатнинг интерактив томони ҳамкорлик уз хатти-харакатларни бошқаларга мослаштириш.
3. Мулокатнинг перцептив томони, мулокатга киришувчи томонларнинг бир-бири индивидуал сифат ва хусусиятларини идрок этишлари ва тушунишлари билан боглик булган мураккаб психологик жараён.

Болалар ва усмирлар мулокати концепцияси ижтимоий психология фанининг асосий муоммоларидан бири хисобланади. Болалар ва усмирларнинг ахборот айирбошлалари, биргаликда фаолият килишлари; уйин, меҳнат, таълим олиш натижасида уларнинг бир-бирларини идрок этишлари ва бошка ижтимоий муносабатларнинг вужудга келишига туртки булади. Узок вақт давомида педагогикада асосан жамоанинг расмий тузилишига эътибор берилар эди. Хозирги пайтда укувчиларнинг хулк-атворида расмий тузилишларнинг муҳим таъсир курсатиши аникланди. Мана шундай узидан узи вужудга келадиган болалар гурухлари бир неча боланинг анча мустаҳкам бирлашуви булиб, улар биргаликдаги фаолият ва мулокатга умумий аҳамиятли булган йул-йуриklar, манфаатлар ва кадрийтлар асосидаги бевосита нисбатан доимий ва фаол узаро алоқалар натижасида вужудга келади. Хар кандай болалар жамоасида фаолият ва мулокат жараёнида гоят турли асосларда 2-3-5 кишидан иборат кичик гурухлар таркиб топади. Бу карашларнинг ухшашлиги, бир-бирини ёктириш, умумий манфаатлар, синфдаги бир хил мавке, бир-бирига якин туриш ва хоказолар булиши мумкин. Айнан шу гурухларда бола уни каноатлантирадиган мавкени топиш мумкин, гурухлар оркали у шахси шаклланиши учун жуда муҳим булган мулокат тажрибасини эгаллайди.

Хар бир шахснинг узига хослиги (асаб системаси типининг хусусиятлари, характери, шахсий тажрибаси, манфаатлари ва эҳтиёжларининг ривожланиш даражаси) болалар мулокатининг узига хослигини белгилаб беради. Баъзи укутувчилар энг харакатчан, жонли тенгдошлари билан мулокатни излайдилар, бошқаларни мумин сусткаш болалар жалб этади. Баъзилар кучли ва катъий болалар ёнида узларини дадил хис этадилар, бошқаларни эса аксинча, заиф тортинчок болалар билан дустлашишни афзал билиб, уларга мойиллик килишдан коникиш хосил киладилар.

Укутувчи-укувчи муносабатлари шакллантиришда ёш даврлари хусусиятларини эътиборга олиш жуда муҳим. Масалан катта усмирлар ва юкори синф укувчиларида уз шахси хакидаги ахборотга кизикиш эҳтиёжи юкори булганлигини эътиборга олиб «рухий» уйинлар ташкил этиш мақсадга мувофик булади. Болалар билан уйин шартлари келишиб олинади. Бир-бирига хайрихохлик узаро ишонч топшириklarини тугри бажариш вақтида бошқаларнинг шахсидаги камчиликларини кидирмаслик, балки фаолияти ва мулокат усулларини баҳолаш. Катнашчилар уйиндан коникиш хосил килиш даражаси хакидаги тасаввурлари борасида фикр алмашиш «Интервью» кичик гурухларга булиниб бир-биридан интервью оладилар, саволлар куйидагича:

- Сиз кандай шеърларни яхши курализ?
- Сизнинг севимли рангингиз?
- Сизнинг севимли хикматингиз?
- Ёктирган фильмларингиз хакида айтиб беринг

- Сизнинг севган машгулотингиз?
- Сиз одамлардаги энг куп кайси хислатни кадрлайсиз?
- Сиз нимадан куркасиз?

Хар бир укувчига 5-7 тадан савол бериш мумкин. Укувчилар бир-бирларини уйин давомидаги фаолияти ва мулокат усулларини ижобий ютуқларини ва камчиликларини урганишга ҳаракат қилади. Руй-рост гапириш, қисман фикрларини яшириш ёки умуман «никобда» бўлиш каби жихатлар урганилади ва уларда учрайдиган рухий тусиқларни олиб ташлашга ургатилади.

Жамоани бошқариш вазиятларини ташкил этиш педагог томонидан синфда жамоа фаолиятини танлаш ва ташкил этишдан бошланади. Синфдаги узаро муносабатларнинг норасмий системасини билмай туриб педагог жамоа ривожланишининг бошқара олмайди. Синф жамоасининг рухий муҳитини таҳлил қилаётганда:

- Гурухлар уртасидаги узаро муносабатлар қандайлигини;
- Синфда педагог талабларга қарши қайфиятдаги гурухлар бор ёки йўқлигини;
- Расмий амал қилаётган фаоллар аъзолари қимлар эканлигини;
- Сайлаб қўйиладиган фаоллар реал фаоллар деб ҳисоблашиши ёки ҳисобланмаслиги.

Хар бир боланинг жамоадаги мавқеи қандайлигини билиш зарур. Укитувчининг психотерапевтик вазифаси икки соҳасида «укитувчи-укувчи» ва «жамоа-укувчи» уртасида руёбга чиқарилади. Биринчи соҳада укитувчи бола билан бевосита мулокатга киришиб, унинг ҳиссий бехбудлигини таъминлайди, иккинчиси эса-укитувчи укувчиларнинг узаро муносабатларини тартибга солиб, болага бевосита таъсир қурсатади.

Укитувчининг бу икки соҳадаги имкониятларини қуриб чиқамиз.

Укитувчи баҳолаш вазифасини бажарганлиги сабабли унинг нуқтаи назари укувчилар учун эмоционал аҳамиятга эга. Укитувчи бола шахси ҳақида ота-онага, бошқа катта одамларга, тенгдошларига қандай баҳо бериши боланинг бу соҳалардаги ҳиссий бехбудлигига боглиқ бўлади. Ташвишли бўлмаган болаларда ҳавотирликнинг энг юқори даражаси (В.Р.Кисловская маълумотларига қараганда) укитувчига нисбатан бўлиши (ота-оналар ва бошқа катта одамларга нисбатан қийинлашганда) бежиз эмас: қуйи синф укувчиларида – 35%, усмирларда – 25%, ҳавотирли болаларда тегишли равишда 50 ва 45%.

Қуйи синф укувчилари укитувчи билдирадиган фикрга айниқса сезгир бўладилар. Укувчи мавқеини улар учун янгилиги ва катта аҳамиятга эга эканлиги сабабли укитувчи улар учун барча тан оладиган оброули киши ҳисобланади. Психологлар бола мактабга келгунига қадар ҳам укитувчи фикрига ички йўналиш мавжудлигини таъкидлайдилар. Қуйи синф укувчиларида укитувчининг йўл-йўриқларини бажаришга ички тайёргарлик яққол қурилиб туради.

Таҷрибали педагоглар болаларда укитувчи билан бевосита алоқада бўлиш эҳтиёжи мавжудлигини қайд этадилар. Агар бола дарслар орасида уни ҳаяжонга соладиган янгиликларни укитувчига гапириб бера олмаса, у дарсдан кейин биров қолиб ҳар қалай мушук нечта болалаганини, ҳовлида қандай янги уйин ўйлаб топишганини, тугилган қўнига нима совға қилишганини айтишга ҳаракат қилади. Қўзатишлар шундан далолат берадики, бошланғич синфларнинг укитувчилари одатда болаларнинг мустаҳкам қўрқовида бўлишади. Махсус тадқиқотларнинг қўрсатишича болаларнинг кечинмалари уларнинг қайфияти, педагогларнинг болаларнинг ҳамжиҳатлигининг ҳусусиятларига, педагогик раҳбарликнинг услубига, яъни укитувчилар фаолият ва мулокат жараёнида қандай воситалар, усуллардан фойдаланишга бевосита боглиқдир.

Авторитар услубда мулокат қиладиган укитувчи умуман синф билан эмас, балки фақат ўз ҳусусиятлари ва андозаларидан келиб чиқиб ва боланинг ўзига ҳослигини ҳисобга олмай, укувчи билан бирга бир иш олиб боради; У бола шахсини баҳолашни

факат функционал-амалий ёндашув асосида белгилайди ва бу баҳо уқитувчининг кайфиятига ва шу лахзадаги бола фаолиятининг бевосита натижасига асосланади. Агар демократик усулда рахбарлик киладиган педагог болага нисбатан аввалдан белгиланган салбий фикрга эга булмаса, авторитар услубда рахбарлик киладиган уқитувчи учун бу типик ходиса булиб, бир қолибдаги ечимлар ва хулк-атвор андозалари тупламида намоён булади. Н.Ф.Маслованинг маълумотларига караганда бу ечим ва андозалар уқитувчининг иш стажи билан бирга ошиб бораверади. Бундай уқитувчиларда угил ва киз болаларга улгураётган ва улгурмаётган укувчиларга муносабат демократик услубда рахбарлик килаётган уқитувчига нисбатан купрок фарк килади.

Мулокатнинг фаолиятлари борасида Б.Ф.Ломов:

А) маълумотлар алмашинуви функциясидир.

Б) хулк атворини бошқариш функцияси.

В) хиссиётлар алмашинувидир.

Хар бир гурух сардори гурух болалари учун референт шахс сифатида идрок килиниши лозим;

1. Инсонийликни узида шакллантирган.
2. Юмор хиссини тушуна оладиган, хазил мутойибага бой.
3. Ахлокий-маънавий жихатдан шаклланган, дустликлар, уртоткликларни кадрига етадиган, бошқаларни хурмат киладиган.
4. Ақилли ва билимдон. Бу сифатлар педагог ва сардорда булиш керак.

Педагог болалар билан тугридан-тугри бевосита ва бавосита таъсир утказишни билиши керак. Уқитувчи тарбиячи сифатида узига инсонийлик сифатларини шакллантирилганлиги талаб этилади.

IV. Педагог-болалар ва усмирлар шахсининг шаклланишида уз жамоасининг шаклланишида ва баркарор булишида, мактаб укувчиси мустанкил эркин фикрлай олиши хох сиёсий, хох ижтимоий, ахлокий-маънавий диний сохада узининг () назарига эга, дадил чукур, илмий, хар томонлама мушохадалай оладиган шахсни тарбияламоги лозим. Бунинг учун эса уқитувчининг тарбиячи сифатидаги шахсий хусусиятлари мухим хисобланади.

«Факатгина Шахс бошка бир шахсга уз таъсирини утказа олади. Уни шахс сифатида ривожлантира олади унинг характерини уз характер хислатларидаги ибрат асосида барпо эта олади».

V. Укувчи шахсига ва укувчилар жамоасига педагогик таъсир утказишнинг 2 тури мавжуд.

1. тугридан-тугри; -бавосита
2. косвенное-бевосита

1. Талаблар ёки таклифлар тугридан-тугри баён этилади. Ушбу мурожат этиш усули у да тактикали эмас. Чунки очик ва тугридан-тугри куйилган талаб укувчи ва уқитувчи уртасида _____ га сабаб булади, бундай тактика узини окламайди, зиддиятни вужудга келтиради. Уқитувчи-укувчи уртасидаги узаро муносабатларни жиддий бузилишига сабаб булади.

7. МАВЗУ: Педагогик жамоада узаро муносабатларни ижтимоий психологик муаммолари.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: педагогик жамоада узаро муносабатларни ижтимоий психологик муаммоларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М 67.46-556.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т. 1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».

РЕЖА:

1. Педагогик жамоадаги узаро муносабатлар. Типлари.
2. Укув тарбия самарадорлигини оширишда педагогларнинг узаро таъсирлари.
3. Педагогик жамоага бошчилик қилиш ва бошқариш.
4. Педагогик жамоадаги ижтимоий психологик муҳит.
5. Хулоса.
6. Мавзунинг баёни.

Қирриш.

Охириги йилларда инсон омилига эътиборнинг ортиб бориши муносабати билан бошқариш психологияси масалаларига ҳам кизиқиш қучайди. Шу аснода психологиянинг махсус бўлими – бошқариш психологияси пайдо бўлди. Бошқариш психологияси

психологиянинг шундай тармоғи, у бошқарув фаолияти билан боглик булган муаммоларни, шахс ва шахслар гуруҳи томонида бошқа гуруҳлар фаолиятининг самарали ташкил этиш ва биргаликда фаолиятининг амалга оширишнинг психологик механизмларини урганади.

Таълим-тарбия жараёнини самарали амалга оширишда, ташкил этишда укувчи-укитувчи, укувчи- укувчи, укувчи- укувчи узаро муносабатларини тугри ташкил этиш керак. Бу узаро муносабатларни барча жихатларини камраб олиш лозим. Укитувчилар жамоасидаги узаро муносабатларнинг характери укувчилари билан кечадиган узаро муносабатлар характерини белгилаб беради.

Педагогик жамоанинг узига хос хусусиятлари:

1. Таълим-тарбия жараёнинг умумийлиги бир бутунлигини таъминлайди. Маълумки, касаба уюшмаси, укув булими, ходимлар булими, маънавият, камолат ёшлар жамгармаси, хотин-кизлар уюшмаси ва хоказолар. Жамоа укувчи талаба шахсини хар томонлама замон талаблари асосида тарбиялашни назарда тутади.
2. Предмет укувчилар уз фаолиятлари билан чегараланиб умуй жамоани фаолиятдан жавобгарлигидан четда колиши мумкин.
3. Таълим-тарбия самарадорлиги фанларни узлаштирилиши барча укувчиларни фаолият самарадорлигига боглик.
4. Таълим тарбия жараёнини сифат ва самарадорлиги укувчилар жамоасидаги ишни ташкил этилишида боглик булиб колмокда.

Укитувчилар жамоасининг ижтимоий психологик хусусиятлари-энг мухим ва зарурий омили жамоанинг уюшқоклигидир. Ижтимоий психологик мухит укувчининг фаолияти самарадорлигини у меҳнат килаётган у меҳнат килаётган жамоанинг ижтимоий психологик мухити, шарт-шароитларига боглик. Ижтимоий психологик мухит-бу маълум бир гуруҳдан шахсини хар томонлама камол топишида, биргаликдаги фаолиятини самарали амалга ошириш учун кулай шарт-шароитларни мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигини билдиради.

Маълумки, ривожланганлик даражасига кура одамлар гуруҳи жамоаларга, аралаш гуруҳларга, ижтимоий йуналишдаги уюшмаларга булинади. Шу уринда педагогик жамоа-бу юксак даражада ривожланган шартли. Фаолият доираси бир хил булган, таълим тарбия ишларини амалга оширадиган кишилар гуруҳи хисобланади. Педагогик жамоада ҳам бошқа кишилар уюшмаси сингари ижтимоий муносабатларнинг юзага келиши узаро ахборот айирбошлаш, биргаликда меҳнат килиш, узаро хурмат, ишонч, иззат-икром, ҳамжихатлик ва хурфикрлилик каби ходисаларнинг хукмрон булиши асосий урин касб этади. Педагогларнинг укув тарбия ишларини амалга оширишда узаро таъсирлари унинг самарадорлигини оширишга туртки булади.

Педагог жамоани тадбик этишда куйидаги концепсияларга асосан эътибор бериш лозим.

- «укувчи-укувчи», «укитувчи-укувчи», «педагог-педагог», «педагог-рахбар», «рахбар-укувчи» уртасидаги муносабатлар.
- болалар гуруҳи, болалар мулоқоти.
- болалар гуруҳидаги сардорлар.
- педагоглар ва укувчилар жамоасининг ижтимоий муносабатларга таъсири.
- жамият таракқиётидаги педагогик жамоанинг роли даражасининг тахлили.

Укув тарбия ишларини амалга оширишда педагогларнинг бир-бирларига таъсири мухим аҳамият касб этади. Чунки укувчиларнинг бу борада тажриба алмашишлари коммуникация оркали укувчилар фаолиятини бошқариш юзасидан фикр алмашишлари

максадга мувофикдир. Педагогларнинг фаолиятини амалга оширишда бир-бирлари билан фикр алмашишлари, тажриба алмашишлари мулокатга киришувлари бевосита юз беради. Мохият жихатидан бу жараён шахслараро муносабатларни уз ичига олади.

А.В.Петровскийнинг фикрича: «укувчилар ҳам укув-тарбия ишларида катнашар экан, улар бу жараённинг объекти ҳисобланади. Улар канчалик комилликка қараб интилишлари, уқитувчилар томонидан бериладиган маълумотларни канчалик қабул қилишлари ёки қилмасликлари ҳам нафакат укувчиларнинг индивидуал-психологик хусусиятларига балки, педагогларнинг фаолият даражасига ҳам бевосита боғлиқдир».

Педагогик жамоанинг расман, шартли равишда тайинлаб қуйилган раҳбар бошқаради. Раҳбар бу муҳитда таркиб топган, шахслараро муносабатлардан огоҳ бўлган ҳолда узаро бир-бирини тулдирувчи ушбу гуруҳларни ягона йуналишда мулжал олдира билиши керак. Педагоглар жамоасининг руҳий муҳити аввало унинг аъзолари қайфиятида намоён бўлади ва юқорида курсатиб утилганидек уларнинг ишчанлиги, руҳий ва жисмоний ҳолатини белгилайди. Уқитувчиларнинг қайфияти ҳар доим мазкур мактабга раҳбарликнинг хусусиятлари билан белгиланади. Мактаб раҳбарларининг уқитувчилар жамоаси эмоционал муҳитини бошқаришдаги имкониятлари жуда каттадир. Р.Х.Шакуров куп йиллик тадқиқотлари натижасида ана шундай ҳулосага келди. Директорнинг энг муҳим ижтимоий руҳий вазифаларидан бири-уқитувчилар жамоасини уюштиришдир. Шахсга жамоа орқали таъсир курсата билиш директор иш услубининг «узаги» бўлиб, бу услубни одамлар билан муомала қила олиш билан боғлиқ фазилатлар: «қуйи»дан қилинган танқидга тоқатли бўлиш, одамлар билан маслаҳатлар олиш қуникмаси ва нарсалар ташкил этади. Агар раҳбарда алоқа боғлай олиш қуникмаси йук бўлса, ёки кам бўлса бундай ҳолда у қул остидагиларининг «фаоллигига» маъмурий чоралар билан эришишга ҳаракат қилади. Бундай раҳбарнинг асосий қуроли, талабчанлик, дук-пуписа, жазолаш, қурқув туйғусига таянишдир.

Маъмурий тазйик-раҳбар билан жамоа уртасида ҳайрихоҳлик ва узаро ҳурмат етишмаслигининг муқаррар оқибатидир. Ҳар қандай раҳбарда интелект-ақл-заковатнинг маълум нормаси бўлиши керак. Бу норма яхши раҳбар учун уртадан юқори бўлмаган максадга мувофикдир. Раҳбарнинг мустақил фикрлилик, топқирлик, ташаббускорлик сифатлари. Чунки айрим ҳолларда ҳато қилса ҳам, раҳбар оригинал фикрлар айтиб, йул-йуриқлар курсата олиши ҳар бир айтилган фикр, қилинган ишга мустақил баҳо бера олиши зарур.

Чунки мустақиллик шахс киёфасини белгиловчи муҳим психологик хусусиятдир. Ҳар бир раҳбар учун универсал, керак бўлган ҳислатлардан яна бир том маънода «зиёли» бўлиш ёки бошқача қилиб айтганда маданиятли бўлишдир. Бошлик узидаги маданиятни муомалада, одамлар билан бўладиган қундалик мулокатларда намоён этмоғи лозим. Жамоа фаолиятини ва уз фаолиятини режалаштириш қобилияти раҳбар учун муҳим бўлган талаблардан биридир. Чунки режалаштириш асосида уз-узини бошқара олиш ва бошқаларни ташқи фаолиятини максадга мувофик тарзда бошқара олишни таъминловчи муҳим психологик хусусиятлар ётади. Бошлиқдан реал шароитларда одамлар гуруҳини аниқ максад асосида фаолиятга йуллаш, уларга бош бўлиш турли тадбирларни амалга ошириш, обрўга эга бўлиш ҳар бир қилинган иш учун жавобгарликни уз бўйнига олиш каби қуплаб сифатларнинг мужассам бўлишини талаб қилади.

Бошқариш услублари:

1. Демократик услуб. Бундай бошқариш услуби, раҳбар уз ходимларига мустақиллик, эрк бериш тарафдори. Раҳбар томонидан бериладиган буйруқ топшириқлар, асосан тақлиф маъносида берилади. Нутқи оддий, доимо осойишта, соқин, дустона муносабат сезилиб туради. Доимо жамоа фикри билан иш қуради. Шунинг учун раҳбарнинг бундай бошқариш усули, унинг фазовий ижтимоий ҳолати «жамоа ичида».
2. Либерал (лоқайд) услуб. Бунда раҳбарнинг қайфияти, ишига муносабатини, ишдан мамнун ёки мамнун эмаслигини билиш қийин. Унда тақиклаш, пуписа бўлмайди, унинг

урнига купинча ишнинг охирги оқибати билан танишиш билан чекланади холос. Жамоада ҳамкорлик йук. Раҳбар норасмий лидерлар ёки узига яқин кишилар орқали ишни ҳал қилишга эришишни маъқул қуради. Ходимлар билан мулоқатда ҳушмуоммала, одоб, ахлоқ нормаларини бузмасликка ҳаракат қилади. Унинг фазовий – психологик ҳолати, «гуруҳ ташқарисида».

3. Авторитар бошқариш услуби. Бундай бошқариш услубида раҳбар сузсиз итоат қилишни талаб этади. Яққа узи тайзик утқазиб ҳаракат қилишни афзал қуради. Руҳий тарқоклик шароитида раҳбар итоатсизларга таъсир қурсатишнинг тобора каттик қораларини қидиришга мажбур бўлади ва шу тариқа жамоа аъзоларини оддий ижрочилар ролига йуналтирадилар, бу эса уз навбатида уларни мактаб ҳаётига бефарқ қилиб қуяди, уларни пассив дарс берувчиларга айлантирадилар.

Педагогик жамоанинг руҳий муҳити унда ижодий вазиятнинг бор ёки йуқлигига ҳам боғлиқ бўлади. Р.Х.Шакуров тадқиқотининг қурсатишича, ижодий вазият ҳам раҳбарлик усули билан белгиланади. Уқитувчининг ижодий усиши унинг негизини шахснинг узини узи такомиллаштиришга асосланган энг самарали иш усулларини излаш ташкил этгандангина бугунги кун талабларига мос бўлиши мумкин.

Таянч тушунчалар: педагог, демократик усул, либерал усул, авторитар усул, руҳий муҳит, бошқариш.

Назорат саволлари:

1. Педагогик жамоа ва унинг хусусиятлари?
2. Педагогик жамоани бошқариш ва унинг услублари?
3. Педагогик жамоада психологик муҳит ҳақида?

Хулоса.

Жамоа аъзолари билан самарали ишлаш учун бошлик уларнинг психологиясини, ҳар бир аъзо психологиясини ва гуруҳ психологиясини яхши билиши зарур, чунки «узгалар психологиясини билиш лар устидан ҳукмронликнинг ягона йуқидир», - деб ёзишган эди инглиз олимлари. Ижтимоий психологиясининг бу борада ҳам яхши воситаси-ижтимоий психологик тренинг услуби борки, унинг ёрдамида одамлар билан ишловчилар жамоани бошқаришнинг турли усулларига муваффақиятли тарзда тайёрланмоқдалар.

8-МАВЗУ: Ижтимоий психологияда таълим-тарбия жараёнининг амалий муаммолари.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Ҳозирги замон ижтимоий психология фанидан таълим-тарбия жараёнининг амалий муаммоларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Қурғазмали қуроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева. «Социальная психология».
3. Буге Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67. 46-55 б.
4. Қаримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т.,1994 «Уқитувчи».

5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. «Ахлоқ одобга оид ҳадис намуналари». Т., «Фан», 1990. 172 б.
7. «Популярная психология для родителей». Под.ред. А.А.Бодалева. М., «Педагогика», 1988. 256 б.

РЕЖА:

1. Ижтимоий психологияда амалий тадқиқотларни узига хос хусусиятлари.
2. Таълим ва тарбия жараёнида ижтимоий психологик хизматини ташкил қилиш.
3. Жамият қонуниятларига зид ҳуқуқи тарбияси оғир бола билан ишлаш уларнинг психокоррекцияси.
4. Таълим-тарбия жараёнидаги ижтимоий психологик муаммолар.
5. Хулоса.
6. Мавзунинг баёни.

Кириш.

Мустақил республикамызда охириги йилларда сиёсий, иқтисодий ва маънавий узғаришлар ижтимоий психология фанининг ҳаётимиздаги аҳамиятини ва салмогини оширди. Янги, прогрессив анъаналар, демократик муносабатлар тизимида халқ ва миллат онгида асрлар давомида сакланиб келаётган эски, лекин халқ маънавиятини поклантириш ва уни юксакларга кутаришга имкон берувчи миллий қадриятларимиз тикланмоқда. Бу улугвор узғаришларнинг ҳар бир шахс онгида ва унинг ижтимоий тасаввурларида акс этишини урганиш, бу жараёнининг психологик механизмларини очиш билан шугулланувчи фаннинг ривожланиши шубҳасиздир.

1. Уз билимлари, қуниқма, малакаларини доимий равишда ривожланиб бориш пед.фаолиятнинг ҳосили ташкил этади. Таълим тарбия жараёнида бошқаларни тажрибаларини узлаштириши, таҳлил қила олиши муҳим ҳисобланади. Шундагина педагог укув материални чуқур, ҳар томонлама кенг узлаштириб олиши, уни укувчиларга эркин, ишонарли, самарали қилиб етказиб бера олиши мумкин;
2. Укутувчи уз фаолиятини таълим тарбия жараёнини режасини тугри белгилай олиши ва уни натижаларини олдиндан таҳлил қила олиши, қура белгилашига;
3. Ташкилотчиси-бошқарувчи сифатида самарали йулдан бора қилиши лозим;
4. Укувчилар, укутувчилар, мактаб жамоаси, ота-оналар билан узаро муносабатларни яхши йулга қуйиш учун унинг моҳиятини ташкил этади. Коммуникатив компонент ҳамиша тадқиқотчилик, конструктив, бошқарувчилик компонентлари билан узвий боғлиқ.

Таълим тарбия жараёнини самарадорлигини оширишда ижтимоий психологик амалий тадқиқотлар утқазиш муҳим. Чунки, илмий анализлар ва тест асосида урганиб чиқилган тадқиқот натижаларига асосланмай туриб болаларни индивидуал-психологик хусусиятларни, қобилиятларни устириш билан боғлиқ аниқ қурсатмалар ишлаб чиқиш, ҳулосага қелиш мумкин эмас. Юқоридагиларга асосланган ҳолдагина аниқ қурсатмалар ишлаб чиқилади. Болаларни айна чоғдаги ёш хусусиятларини, жинсини, индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олиш, ҳиссий-эмоционал жихатдан ташкил этиш. Уни ички, рухий қарама-қаршилиқларни аниқлаш, оилада, уртоқлари даврасида, мактабда, уқишда унинг узи билан референт шахсни ёқи гуруҳни аниқлаш. Бундай референт гуруҳ

ва шахсни ижобий, салбий таъсирини аниклаш. Бундай бола учун психолог референт шахс сифатида таъсир этиш муаммоси.

Бошқарув усулини таълим-тарбия жараёнида тугри йулга куйиш.

1. Авторитор.
2. Демократик.
3. Лоберал.
4. Дилотик.

Мустакил республикамизда охирги йиллардаги сиёсий-иқтисодий ва маънавий узгаришлар ижтимоий психология фанининг ҳаётимиздаги аҳамиятини ва салмогини оширди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг курсатмаларига асосан ёшларнинг лаёқатларини илк ёшдан аниклаш, улар иқтидорини ҳар тарафлама устириш вазифалари укувчига индивидуал ёндашувнинг зарурлиги, укишининг дифференциал булишини талаб қилмоқда. Амалий психологнинг бу борадаги асосий вазифаси шуки, ижтимоий психологиянинг фаол методларидан ҳолда ёшларни оилавий муносабатларга тайёрлаш, оилаларда шахслараро мосликни шакллантириш оилавий зиддиятлар ечимини топишда одамларга ёрдам бериш, турли тренинглар утказиш ва уларнинг самараси орқали инсонларда ишонч ҳиссини таркиб топтириш.

Жамиятимизда ёшлар тарбияси маънавий-маърифий ишларнинг долзарблигидан келиб чиқадиган тадбикий ижтимоий психологик йуналиш-бу мактабда курсатиладиган ижтимоий психологик хизматдир. Маълумки, шахснинг ижтимоийлашуви асосан мактаб йилларига тугри келади. Шунинг учун мактаб олдига қуйилган асосий вазифаларидан бири боланинг қамолати учун барча шароитларни яратиш, унинг индивидуал ва психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таълим ва тарбиянинг энг мақул шакллари жорий этишдир. Лекин ҳозирги шароитда мактаб олдида қўлаб қўйиладиган муаммолар ҳал қилинмаган масалалар мавжудки, уларнинг барчаси мактабга ҳар тарафлама ёрдамни тақоза этади. Тестлар воситасида билимларни текшириш, олий укув юртлирига ва таълимнинг барча тармоқларига тест синовлари орқали қабулнинг амалга оширилиши психологик хизмат заруриятини вужудга келтирмоқда.

Психологик хизмат-бу инсонга қийин бўлган вазиятда ёрдам қўлатиш, бу одатдан ташқари шароитга қўйиладиган ёрдам беришдир.

Психология хизмати-бу шахснинг муваффақиятли уқиши, қасб танлаши, ривожланиши, ҳаёт йулини танлаши учун уз йулини танлаши учун уз билимини англаб етиш ва қўлланилишида ёрдам қўлатишдир. Психологик хизмат қалтиз ёш даврида бўлган қишлоқларга айниқса зарурдир. Булар-мактабга қириш, бошланғич мактабни тамомлаш, усмирлик даври, мактабни тамомлаш ва ҳаёт йулини танлаш давридир. Маълумки, психология хизмати ёки унинг тимсоллари асримизнинг бошларида АҚШда вужудга қўйилган. «Гайдентс» (психология хизмати) деган махсус бўлимлар АҚШнинг таълим вазирлигида ҳам, шунингдек ҳар бир штатда ҳам бор. Улар мактаб округларига хизмат қўлатиш фаолиятини мувофиқлаштириб турадилар ва қўлаб чиқадиган барча масалалар юзасидан маслаҳатлар берадилар.

Ижтимоий психология давр талабларидан қўлаб қўйиладиган ҳолда қўйиладиган вазифаларни қўяди:

А) Ёшлар тарбиясида ижтимоий психологик муаммоларни англаш.

Б) Уларни илмий жиҳатдан таҳлил қилиш ва тадбикий ҳулосалар қўлатиш.

В) Мавжуд зиддиятларнинг олдини олиш йулларини қўлатиш. Йул-йуриқлар тавсия қилиш қўлатиш.

1. Мактабда ташқил этилган психологик хизматнинг самарали йулларини қўлатиш, шарт-шароитлар ва муҳитини ҳар томонлама тулик урганиб қўлатиш ҳар бир укувчининг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда индивидуал ва гуруҳий ишлаш услубларини аниклаш лозим.

2. Мактаб психологи укувчилар орасида учраб турадиган психик ривожланишдан кечикиш ҳолларини тулик урганиши. Уларни келтириб чиқарувчи омиллар ва ижтимоий психологик шарт-шароитларни таҳлил қилиши лозим.
3. Мактаб психологи турли ёшдаги укувчиларнинг қобилиятлари, йуналиши лаёқатлари ва касбий қизиқишларига доир аниқ илмий таҳлиллар, тест натижалари асосида тузилган маълумотлар банкига эга бўлиши керак. Бу маълумотларга асосланиб, психолог уларга алоҳида-алоҳида ёндашиш, айримларга қушимча дарслар ташкил этиш, мактаб, оила ва жамоатчилик ҳамкорлигида қобилиятларни устириш билан боғлиқ аниқ курсатмалар ишлаб чиқиши лозим.
4. Мактаб психологи синфлардаги рухий ҳолатларни узаро муносабатлар билан боғлиқ бўлган психологик муҳитни аниқлаши, расмий ва норасмий лидерлар уртасидаги муносабатни чуқур урганиш лозим.
5. Мактаб психологи турли мажоралар, зиддиятлар, тартиббузарликларнинг олдини олиш, уларнинг психологик илдизини урганиш чора тадбирлари бўйича консультациялар ташкил этиши шарт.

Юқоридаги вазифалардан келиб чиққан ҳолда мактаб психологи уз фаолиятининг асосий йуналишларини белгилаши мумкин. Улар диогностик ва тузатиш ишларини психопрофилактик ишлар психологик консультасиялар, укувчилар, ота-оналар ва укувчиларнинг психологик саводхонлигини кутариш психологик методларни аниқлаш, шароитларга мослаштириш, улардан самарали фойдаланиш, тупланган илмий маълумотларни изчил тарзда таҳлил қилиб бориш, тестлар тузиш, уларнинг сезгирлигини илмий асослаш ва ҳар бир укувчи қобилиятини укувчилар билимдонлигини тестлар ёрдамида мунтазам текшириш илмий ҳулосалар ва курсатмалар тайёрлаш қабилардан иборат. Бугунги кунда олий укув юртларини ислох қилиш зарур экан, укув режалари ва дастурларини замонавий талабларга мувофиқлаштириш билан бир каторда ҳар бир талаба билан профессор-укитувчилар уртасидаги узаро муносабатлар тамойилларини тубдан узгартириш муаммоси борлигини ҳис этиш зарур.

Ёшларимиз мустақил фикрловчи фаол, шижоатли, узига ишонувчан, билимдон, демократик муносабатларнинг субъекти қилиб тарбиялашни амалга ошириш учун сузсиз ижтимоий психология ва унинг метотлари муҳим рол уйнайди. У тарбия жараёнини соф ижтимоий муносабатларнинг маҳсули деб қарайди. Янгича фикрлаш ва тафаккурнинг муҳим шарти сифатида демократик муносабатларга асосланган муоммала жараёнини таҳлил қилади. Унинг асосида таълим берувчи билан таълим олувчи уртасидаги янгича «субъект-субъект» шаклидаги муоммала устивор бўлиши керак. Бу муносабатларнинг асл моҳияти шундаки асосий вазифа профессор-укитувчиларнинг уқитишини эмас, балки уни уқишга ургатиш орқали таълим-тарбия жараёнининг фаол субъектига айлантиришдир. Бошқача қилиб айтганда, янгича муносабатлар таълим-тарбия жараёнида иштирок этувчи шахсларнинг муносабати узаро ҳурмат, ҳамкорлик ва бир-бирини тушуниш шартига бўйсинган бўлишини тақозо этади. Шундай қилиб агар биз уқитувчиларни эскича стереотиплардан, яъни узининг мутлоқ билимдонлиги талабанинг вазифаси эса факат уни танқидсиз қабул қилиши, тинглаш ва такрорлаш эканлиги билан боғлиқ турган қарашлардан ҳоли қила олсак илм олувчини эса эркин фикр юритиш ва уз фикр мулоҳазасини баён этишга ургата олсак шахс психологияси ва муносабатларида янгича ҳолат юзага келади, шунда шахс узини:

- А) эркин ҳис қилади.
- Б) уз имконияти ва иқтидори ҳақида тугри тасаввурга эга бўлади.
- В) тафаккурнинг алтернатив, муқобил бўлишини тулик англайди.
- Г) ҳар бир шахснинг ички «мен» дастури муқаммалашиб боради.
- Д) уз фикр ва қарашларининг, ҳулқ-атворнинг асл сабабларини англаш, индивидуал эҳтиёжлар табиатини тушуниш имконияти тугилади.

Инсон умрининг усмирлик босқичида, бизнингча асосан иккита хатарли жихати пайдо бўлади. Унинг биттаси катталарга таҳлид қилиш, иккинчиси усмирнинг оилада ва

мактабда назоратдан четда қолиши. Шу икки жиҳат катта ёшдаги одамлар эътиборидан ташқари уз оқимида мақсадга номувофик тарзда кечадиган бўлса, оқибат «тарбияси қийин» деб аталувчи усмирлар пайдо бўлишига олиб келади. Тарбияси қийин болаларни тарбиялашда қуйидагиларга эътибор қилиш мақсадга мувофикдир.

Энг аввало укувчиларнинг буш вақтини тугри ташкил этиш, уларнинг беъмани «қунгил очиш» ва маданий ҳордик чиқаришга қуча қуйда мақсадсиз юришга йул қуймаслик учун мактаб, оила ва жамоатчилиқ ҳамкорлигини мустаҳкамлаш, уларни иложи борича мактабдан ташқари муассасаларга жалб этиш қораларини топиш жоиз.

Уларни ҳулки ва узлаштиришни объектив баҳолаш, ёш ҳусусияти, интеллектуал имқониятларини ҳисобга олиш, дарсларни юқори савияда қизикарли олиб бориш, оилада қулай шароит яратиш орқали шахслараро оқилона муносабатни вужудга келтириш лозим. Хар бир усмир укувчига индивидуал муносабатда бўлиш, жамоада тарбияси қийин болаларга муносабатни яхшилаш ва тугри йулга қуйиш зарур.

Тарбияси қийин болаларни гуруҳларга ажратиш мақсадида индивидуал суҳбатлашиш, уларни савол варақасини тулдиришга ургатиш, уларни узлуксиз равишда қузатиб бориш, ёзган баён ёқи иншоларини таҳлил қилиш, шахсий ҳужжатларни урганиш ва қайд қилиб бориш, уларни қайта тарбиялаш учун муҳим имқониятлар.

Адабиётлар:

1. Қаримова В.М. «Ижтимоий психология асослари». Т., 1994 «Уқитувчи».
 2. Қаримова В.М. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
 3. Андреева.Г.М. «Социальная психология». М., 1988.
 4. Петровский А.В. «Социальная психология».
 5. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67. 46-55 б.
 6. Шихерев П.Н. «Современная социальная психология». США-М, 1979.
 7. «Социальная психология: история, теория эмпирические исследование». Под.ред. Е.С.Кузымина., В.Е.Семенова. Л., ЛГУ, 1979.
 8. «Ахлоқ одобга оид ҳадис намуналари». Т., «Фан»,1990. 172 б.
 9. «Популярная психология для родителей». Под.ред. А.А.Бодалева. М., «Педагогика», 1988. 256 б.
 10. Тулаганова Г. Тарбияси қийин болалалар психологияси. (Монаграфия). 2005 й.
- Сарибаева У.С. «Ижтимоий психология». Услугий қулламанма. А.-2004**

М У Н Д А Р И Ж А

1. Ижтимоий психологиянинг тарихи ҳозирги даврда тутган урни, предмети ва вазифалари.....4
2. Ҳозирги замон ижтимоий психологиясининг методологик муаммолари ва методлари.....8
3. Кичик гуруҳлар психологияси.....12
4. Оилада узаро ижтимоий муносабатларнинг психологик муаммолари.....18
5. Шахслараро муносабатлар тизимида шахсни ривожланиш муаммоси.....22
6. Шахслараро муносабатлар тизимида «Укитувчи-укувчи, укувчи-укувчи» муносабатлари.....26
7. Педагогик жамоада узаро муносабатларни иж-й психологик муаммолари.....31
8. Иж-й психологияда таълим ва тарбия муаммолар 34
9. Адабиётлар 38